Les opcions de Barcelona

4. La ciutat i la resiliència

Ramon Grau i Fernández

Les opcions de Barcelona
4. La ciutat i la resiliència

MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

Les opcions de Barcelona

4. La ciutat i la resiliència

Ramon Grau i Fernández

Barcelona

Sumari

7 **Crònica a l'entorn de *Les opcions de Barcelona*: una història europea**
Joan Roca i Albert

15 **Introducció**

47 **Barcelona en l'espai català. Esperances i temors**

61 **El patrimoni monumental de Barcelona, 1835-1982**

75 **Els natzarens catalans i la ciutat burgesa**

129 **Víctor Balaguer i la cultura històrica dels saltataulells**

157 **Estimar la pintura gòtica autòctona. Obstacles, combats i recerques, 1840-1940**

299 **La reunificació municipal de 1897: un gran assoliment polític amb costos elevats**

319 **Passant comptes amb el segle XIX: perspectives sobre l'Exposició Universal de 1888**

367 **Ramon Casas, Raimon Casellas i els estats de l'ànima social**

389 **Ildefons Suñol: acció política i visió municipalista**

411 **Josep Puig i Cadafalch i la teoria històrica sobre l'arquitectura**

427 **Noucentisme viscut i noucentisme enyorat**

457 **Oriol Bohigas i l'avantguardisme eclèctic**

539 **Consideracions històriques sobre el centre de Barcelona**

569 **Nota sobre els textos**

573 **Índex onomàstic**

591 **Agraïments**

Crònica a l'entorn de *Les opcions de Barcelona*: una història europea

Barcelona compta amb un llarg recorregut en l'estudi de la seva història com a col·lectivitat política, econòmica, social i cultural substantiva. Des d'Antoni de Capmany al segle XVIII, passant per les obres de Pi i Arimon i Sanpere i Miquel en el vuit-cents i de Carreras i Candi i Duran i Sanpere en el nou-cents, fins que autors i obres es diversifiquen a partir de finals del segle XX, quan les institucions municipals es converteixen en node dels estudis sobre la ciutat.

En aquesta línia destaca amb llum pròpia Ramon Grau i Fernández, que primer fou professor de la Universitat de Barcelona i que ha estat posteriorment l'impulsor durant dues dècades dels estudis de l'Institut Municipal d'Història breument reconstituït i, tot seguit, del Seminari d'Història de Barcelona a l'Arxiu Històric de la Ciutat. Ramon Grau ha col·laborat amb freqüència en els projectes del Museu d'Història de Barcelona, en l'afany històric i historiogràfic per explicar i mostrar les ròtules més decisives en la trajectòria de la ciutat, com ja vam apuntar en la presentació del primer volum de *Les opcions de Barcelona*.

Agraeixo la gentilesa del director actual del Museu, Carles García Hermosilla, de convidar-me a escriure aquestes pàgines per al quart volum de *Les opcions de Barcelona*, amb el qual es completa l'obra. Voldria situar-la en el context dels projectes del Museu que he dirigit durant disset anys, entre 2007 i 2024, mirant de dur a terme el Pla estratègic que es va presentar i l'Ajuntament de Barcelona va fer seu el 3 de juny de 2008.

Gràcies al treball sostingut de l'equip, aquella proposta de conjunt va desembocar quinze anys després, la primavera de 2023, en la presentació pública d'un nou paradigma, el d'un *museu de la ciutadania*, en el marc del programa «MUHBA 80 anys». L'eco de la fundació del Museu per Agustí Duran i Sanpere no era tan sols una rememoració formalista, sinó també el reconeixement necessari de la trajectòria inicial de la institució, que ja aplegava recerca històrica, cura del patrimoni i diàleg ciutadà.

La complexitat dels processos juridicoadministratius i la pandèmia de la covid van retardar més enllà de la data prevista alguns projectes de la xarxa d'espais patrimonials del programa establert des de feia anys per culminar el 2023. El retard afectà sobretot els projectes en curs de la Casa de l'Aigua, orientada cap a la història ambiental i del proveïment d'aigua de la mà de Manel Guàrdia, que ha treballat el tema al Museu d'ençà de l'exposició «La revolució de l'aigua» el 2011; i de la Fabra i Coats, amb una col·lecció creada

amb la ciutadania i amb el *know how* o destresa en el treball com a factor històric decisiu per a Barcelona, capital de Catalunya, com a tesi de partida. Aquest darrer és un tema cabdal en l'obra que aquí ens ocupa i molt present al Museu des de l'exposició «Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial», preparada per Àlex Sànchez.

Entre les novetats del vuitantè aniversari del Museu va destacar, la tarda del 5 de juliol de 2023 a la sala Carreras Candi, la presentació dels dos primers volums de *Les opcions de Barcelona*. El tercer volum es va presentar el 2024 i la primavera de 2026 arriba el quart, que és el darrer. Glossar les tesis desgranades en el conjunt de l'obra requeriria un text molt diferent del que aquí escrivim, resultaria prematur i, a més, tindria poca utilitat, perquè per apropiar-se del devessall d'aportacions de l'autor no fa falta cap mediació. En aquest pròleg breu voldria tan sols resseguir la trajectòria d'una obra que recull textos i idees que, en diàleg amb altres autors, han tingut un paper destacat a l'hora d'orientar el relat històric de Barcelona substanciat pel Museu.

El volum 4 és el que en proporció conté més novetats en relació amb l'obra ja publicada en temps anteriors per l'autor. A més de revisar el procés i l'impacte de la unificació municipal de 1897, un assoliment polític major que, tanmateix, va deixar per a molts un mal record que convé explicar, del volum en surten renovades a fons les tesis sobre la incidència tant del romanticisme com del noucentisme en la societat i l'espai de Barcelona, amb textos inèdits fins ara. I el volum inclou també diverses incursions sobre Barcelona com a capital i sobre la ciutat i els seus monuments.

En la confecció de *Les opcions de Barcelona*, l'autor hi ha treballat de manera intensa durant sis anys, entre 2019 i 2025, i ell mateix detalla les passes seguides en la formació de cada capítol al final dels volums. Del total de 1.700 pàgines de *Les opcions de Barcelona*, 300 corresponen al primer volum, *Els historiadors i els mites de la ciutat*; 372 al segon, *El segle de Capmany*; 432 al tercer, *El segle de Cerdà*, i 596 al quart, *La ciutat i la resiliència*. Cada volum té una organització plenament autònoma, però, alhora, entre tots formen una gran unitat de conjunt, amb les diferents parts entreteixides. A més, les quatre introduccions generals constitueixen un conjunt amb perfil propi: per un costat proporcionen noves mirades sobre els textos i per l'altre es poden llegir a part, com un relat innovador de la història de Barcelona.

La idea inicial de fer una compilació amb alguns textos seleccionats entre les nombroses publicacions de l'autor, com un *reading* d'articles revisats que calia traduir amb celeritat a l'anglès, és cosa del passat. Aquell propòsit, que va donar ànims per posar el projecte en marxa com una proposta assolible en un temps relativament breu, anà quedant enrere a mesura que l'obra avançava, cada cop amb més textos refets i més textos originals. Al tercer volum, sobre el segle XIX, els textos inèdits ocupen la meitat de les pàgines, i al que aquí ens ocupa, dedicat al segle XX, ja són dues terceres parts.

De fet, ens trobem davant d'una obra nova on, fins i tot pel que fa als textos publicats anteriorment, el context en què apareixen en canvia sovint les possibilitats de lectura. És un dels fruits excel·lents de tota una vida de recerca personal en el camp de la història i la historiografia de Barcelona, en alguns casos compartida amb altres historiadors, entre els quals Manuel Arranz, enyorat des de fa molts anys, i Marina López, que al Museu va comissariar l'exposició «Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897» i que després va projectar, junt amb Sebastian Balfour, Manel Guàrdia, Joan Roca i Àlex Sànchez, l'exposició estable «Interrogar Barcelona. De la industrialització al segle XXI» per a l'espai d'Oliva Artés, concebut com a museu laboratori.

Quant a la confecció de *Les opcions de Barcelona*, minuciosament treballada com una obra d'orfebreria, cal començar per destacar la lectura crítica dels textos per Carme Garcia Soler, que havia estat cap de Projectes del Museu. La Carme s'ha situat, doncs, en la línia d'implicació de l'expertesa sènior del personal jubilat, reiterada tant a l'Arxiu com al Museu, que va inaugurar el mateix Agustí Duran i Sanpere després que l'any 1957 es retirés —deia— «por imposición automática de la ley». Amb el mateix esperit d'orfebres, anant més enllà de les compensacions laborals, cal subratllar la dedicació d'Ana Shelly primer i Marta Hernández Pibernat després en l'edició, de Carlos Ortega en la composició i de Jaume Capsada en l'organització des de Publicacions del Museu. El paper de tots ells ha estat fonamental al llarg del procés de treball.

Tornem, però, als orígens del projecte. Havia de ser una compilació d'articles seleccionats pel mateix Ramon Grau en un volum que es preveia publicar en anglès per a un dels congressos biennals de l'EAUH (European Association for Urban History). Des del congrés de 2018 a la Università di Roma Tre, amb el tema marc «Urban renewal and resilience», es va pensar en la possibilitat d'organitzar una de les seves convocatòries, que no s'havien fet mai fora de les universitats, al Museu d'Història de Barcelona. El propòsit va resultar atractiu per als assistents habituals d'aquestes trobades, confiats que monografies comprensives de les trajectòries urbanes, recerques sectorials especialitzades i diàleg ciutadà en la perspectiva de la història pública podrien confluir més fàcilment en un entorn museístic que no pas dins dels límits del marc universitari.

El Museu s'havia anat guanyant un lloc a Europa com a impulsor del vincle entre la història urbana, principalment universitària, i els museus de ciutat, habitualment municipals, des de la constitució l'any 2010 d'una xarxa

informal que els ajuntava en la City History Museums and Research Network of Europe. I així va començar a imaginar-se durant el congrés de Roma que Barcelona i el seu museu podien ser un bon epicentre per pensar en clau històrica Europa des de les ciutats. La idea inicial la va tenir Mercè Renom, coordinadora de les recerques a l'AHCB i el Museu que culminaren el 2021 en l'exposició «Alimentar Barcelona».

La candidatura de la capital de Catalunya fou aprovada i l'EAUH Barcelona Conference 2026 té el suport de múltiples institucions barcelonines, amb la col·laboració destacada del Museu d'Història de Barcelona. El tema acceptat, «City Networks in Europe and Beyond», obre moltes perspectives transdisciplinàries i un marc ampli de reflexió futura des de la història urbana, i alhora es fa eco d'obres clàssiques amb ressonàncies molt actuals. És el cas d'*European Urbanization (1500-1800)*, de Jan de Vries, apareguda el 1984 i traduïda al castellà per Ramon Grau precisament, o de *La città nella storia d'Europa*, de Leonardo Benevolo, publicada el 1993 en una col·lecció de títol no menys emblemàtic: *Fare l'Europa*.

Poques ciutats europees, si no cap, tenen el potencial historiogràfic per comprendre-les que té Barcelona, i, en canvi, poques grans ciutats han estat fins ara tan poc conegudes en el pla històric al continent, sobretot per falta de traduccions. *Les opcions de Barcelona* resultava, si es parla d'opcions, la millor a l'abast per posar-hi remei. No era un plantejament que li pogués resultar estrany a Ramon Grau, que el 2006 havia estat director, amb Josep M. Muñoz, i alhora un dels autors del volum *Catalunya, una història europea*, publicat per la Generalitat de Catalunya en català, castellà i anglès.

La proposta feta a l'autor el 2019 es relacionava directament amb la perspectiva de les ciutats europees com a nodes d'impuls i resiliència a Europa, que davant les dificultats d'adaptació dels Estats a les noves realitats tecnològiques i geopolítiques té avui potser encara més sentit que fa uns anys, tant en l'aspecte del coneixement històric com en el del profit que se'n deriva per a l'articulació d'espais patrimonials i relats als museus de ciutat.

L'any següent el projecte de *Les opcions de Barcelona* vivia una mutació profunda que comportava un gran repte per a l'autor i que a hores d'ara, amb l'aparició del seu quart i últim volum, resulta molt satisfactòria. L'autor proposava, i així es va acordar, dividir l'obra en dos volums i incrementar la xifra de textos nous, deixant per a més endavant la traducció. Això era el divendres 13 de març de 2020.

L'endemà arribava el confinament per la pandèmia de covid. S'entrava amb angúnia en un túnel de sortida incerta. Al Museu, el costum de treballar d'una manera molt compartida va permetre, gràcies a les telereunions que just llavors s'estenien, transformar l'aïllament en un temps d'interacció, amb trobades obertes diàries. Així es va donar un impuls notable als projectes

de recerca, patrimonials i museològics incentivats sobretot pel vuitantè aniversari, que ja s'acostava. Se'n fa ressò la compilació documental *Lo gaiter, diari de pandèmia del Museu d'Història de Barcelona*, publicada amb un punt d'humor –que falta feia aleshores– en el títol i amb una coberta que evoca el *Decameró*.

Per la seva banda, Ramon Grau ha dit sovint que va viure aquella inesperada suspensió del temps ordinari per la pandèmia com un període essencial en la maduració de l'obra que aquí ens ocupa, amb la formació de capítols inèdits. No era tan fàcil posar en pràctica la decisió, presa just abans del confinament a domicili, de reestructurar *Les opcions de Barcelona* i completar l'obra amb els textos nous que fessin falta. Senzillament, el projecte havia canviat d'escala. Des de la perspectiva del Museu, l'aposta per una obra d'una altra magnitud, plantejada des de l'estiu de 2022 en quatre volums, contribuïa a assolir un dels requisits fonamentals del programa «MUHBA 80 anys» quant als treballs del Centre de Recerca, Documentació i Debat, en actiu des de 2008: impulsar i relligar una renovació historiogràfica que resultava imprescindible per pensar i repensar propostes en la cruïlla entre història, patrimoni i museologia per al funcionament de la institució.

En són mostres destacades, quant a publicacions aparegudes feia poc o a punt d'acabar-se llavors, les recerques sobre la ciutat antiga i altmedieval d'Alessandro Ravotto a *La muralla romana de Barcino*, les de Ramon J. Pujades sobre la relació entre monarquia i ciutat a *Pedra i poder. El Palau Major de Barcelona*, el volum de Pere Ortí i Pere Verdés (ed.) sobre *Barcelona, esplendor i crisi del segle XV* o la relectura des de la història urbana d'*El Park Güell i els seus orígens, 1894-1926*, de Mireia Freixa i Mar Leniz.

Així mateix, cal ressaltar l'ampliació de les històries sectorials sobre els verbs de l'acció urbana, més enllà de *treballar*, *proveir*, *alimentar*, *habitar* o *urbanitzar*. És el cas d'*ensenyar*, amb *Escolaritzar Barcelona. L'ensenyament públic a la ciutat, 1900-1979*, de Cèlia Cañellas i Rosa Toran; *cuidar*, amb *La ciutat i els seus hospitals, segles XIV-XX*, d'Alfons Zarzoso i Josep Barceló-Prats (ed.); *planificar*, amb *Barcelona, 1969-1979. Els anys decisius del planejament metropolità*, de Joan Antoni Solans; *moure*, amb *L'arrencada del ferrocarril a Barcelona, 1800-1850*, de Ferran Armengol, i *representar*, amb la història comparada *Barcelona-París: història simbòlica de dues ciutats, 1890-1936*, de Christophe Charle i Antoni Martí Monterde (ed.), després dels treballs de Josep Maria Domingo, la Societat Verdaguer i altres per a Vil·la Joana. I per la via literària arribem, per acabar, al verb *crear* i les línies de recerca en història de la gastronomia, amb la Fundació Alícia, i musical, amb l'ESMUC: acabava d'aparèixer, editada per Anna Costal i Joaquim Rabaseda, la *Innovació musical republicana, 1931-1934*.

Quant a les recerques sobre elements i conjunts patrimonials, el Museu avançava en el propòsit d'inserir-los com a testimonis dins del fil de la història urbana, com mostren les guies temàtiques de la ciutat publicades, atenent al mateix temps la memòria pròxima. Aquesta era la pauta tant a les seus en curs de renovació —vegeu el cas de la ciutat antiga i medieval sota la plaça del Rei i a les voltes del Tinell— com a les seus noves. Llavors s'estava completant la seu centrada en l'habitatge. El 2022 tingué lloc a Oliva Artés l'exposició «Habitar Barcelona» i es va editar el *Diari de l'habitatge. Barcelona, segle XX*. Era un pas més cap a l'espai museístic de les Cases Barates del Bon Pastor, inaugurat l'any següent, on acadèmia, ciutadania i empreses van confluir amb el museu en la intervenció patrimonial, a peu d'obra, i en la museïtzació, amb una visió històrica multiescalar que amalgamava barri, ciutat i Europa. L'actuació s'inscrivia en l'anomenat Eix patrimonial i museístic del Besòs i entre les publicacions destacava, per la singularitat, *La ciutat dels polígons. Un itinerari pel Besòs*, d'Amador Ferrer amb esbossos d'Andrea Manenti, que es feia ressò a l'extraradi de la manera de mostrar la ciutat d'Alexandre Cirici, mig segle abans, a *Barcelona pam a pam*.

El vincle entre trajectòria urbana i patrimoni històric s'estrenyia alhora en els estudis sobre arqueologia, patrimoni i col·leccions. Al número 15 de *Quarhis*, dedicat a *Arqueologia del conflicte i ciutadania*, el propòsit era reorientar la revista, de node «d'irradiació de recerca arqueològica cap a altres institucions» a node per «explicar la ciutat en clau històrica, assenyalant-ne els moments de canvi i les grans continuïtats», i a *Forma, color i cronologia. La pisa catalana en el context arqueològic de Barcelona*, de 2023, Mikel Soberón assenyalava en el seu estil sempre molt directe que «sense comptar amb una historiografia darrere, a l'arqueologia només li queda presentar com a novetat el que ja tothom sabia, emetre discursos acrítics i adreçar-se cap a la irrellevància».

Tot comptat, *Les opcions de Barcelona* de Ramon Grau es revela com un catalitzador de primer ordre en aquest programa de renovació historiogràfica que acabem de desgranar, amb un plantejament comprensiu expressat des del títol mateix: la història com a successió d'opcions o oportunitats entre les quals cal decidir, i l'anàlisi de la praxi historiogràfica referida a la ciutat com una entitat substancial al llarg del temps.

Resulta difícil que hi hagi un bon museu de ciutat si no s'impulsa la recerca històrica des de la institució mateixa. Així se subratllava explícitament en la presentació del «museu de la ciutat» com a «museu de la ciutadania». Ara bé, aquest no és el paradigma dominant avui entre els *city museums* europeus i, per això, s'espera que el tema sigui una de les contribucions importants del congrés de l'European Association for Urban History a Barcelona el 2026 i del plantejament que en fa *Les opcions de Barcelona*: aquest fou el propòsit per empènyer l'obra, que ha satisfet les expectatives amb escreix.

En molts museus de ciutat s'innova en les presentacions museogràfiques i en l'activitat comunitària, però no tant en l'estímul de recerques que les fonamentin, fins al punt de prescindir de la paraula *història* en el seu nom. En aquest aspecte, el Museu d'Història de Barcelona pot reivindicar la seva especificitat, ben arrelada en la trajectòria de llarga durada de les institucions municipals relacionades amb la història, com es pot resseguir a *European City Museums*, obra editada per Tim Marshall i Joan Roca. Sense un relat rigorós es perd la capacitat de substanciar una renovació museològica rellevant i d'assegurar la capacitat de coneixement i resiliència de la ciutadania davant les maltempsades: el *sapere aude* il·lustrat no ha perdut ni un bri de vigència.

Els museus d'altres temàtiques pateixen menys pel problema, perquè poden trobar l'aval de departaments universitaris de referència per al seu saber. No és aquest el cas dels museus de ciutat a l'hora de poder comptar amb una història comprensiva de l'urbs que aspiren a mostrar. La majoria dels estudis universitaris d'història urbana s'orienten cap a temàtiques i enfocaments sectorials i poques vegades cap a la trajectòria de la ciutat i la societat urbana considerades com a ens històric substancial. Fins i tot en el cas de les grans metròpolis, les explicacions i les referències tendeixen a adoptar el caràcter d'història «local», amb el rerefons de la història nacional o estatal com a història «general».

D'aquí l'interès excepcional, amb pocs equivalents a Europa, de la història urbana practicada a Barcelona, amb monografies comprensives de la trajectòria de la ciutat i tesis clares i ben fonamentades, com referíem al principi d'aquest escrit. Des de les obres impulsades al set-cents i el vuitcents als treballs historiogràfics que han anat puntejant el segle XX en el marc de les institucions municipals. Cal subratllar els estudis sobre el tema al número fundacional de *Barcelona Quaderns d'Història*, publicat el 1995 amb textos de Ramon Alberch, Sebastià Riera i Ramon Grau mateix, aleshores director del Seminari d'Història de Barcelona, acabat de constituir, i editor de la revista.

Al llarg del temps, la Càtedra d'Història de Barcelona, creada el 1942, l'Institut Municipal d'Història, creat el 1943 i temporalment restablert als anys noranta, el Seminari d'Història de Barcelona, incorporat a l'Arxiu Històric de la Ciutat el 2001, el Centre de Recerca, Documentació i Debat del Museu d'Història de Barcelona, actiu des de 2008, i el Servei d'Arqueologia, han estat fórmules per mobilitzar energies, fent tàndem entre institucions municipals, atraient recerques de múltiples procedències i incentivant per vies diverses la confecció d'obres generals.

En aquest últim aspecte, hi ha hagut múltiples obres en l'arc temporal de mig segle que transcorre des de *Barcelona i la seva història*, d'Agustí Duran i Sanpere, en tres volums (1972-1975), passant per la publicació col·lectiva de la *Història de Barcelona* en vuit volums, dirigida per Jaume Sobrequés (1991-1998), fins als treballs més recents, entre els quals hi ha la guia de síntesi *Atles MUHBA d'Història de Barcelona* (ara també en castellà i anglès, *Barcelona History Atlas*), que ha estat una altra de les publicacions del Museu el 2023, arran dels seus vuitanta anys.

Al final de la llista apareix *Les opcions de Barcelona*, de Ramon Grau i Fernández, que reprèn el gènere de les visions generals per un sol autor i que propicia múltiples lectures històriques, historiogràfiques i també museístiques. Cal esperar que esdevingui una referència clau i, per aquest motiu, convé tenir present el propòsit inicial de l'obra, el de traduir-la i fer més assequible l'estudi i el coneixement de Barcelona i la seva trajectòria a Europa i més enllà.

Joan Roca i Albert
Director del Museu d'Història
de Barcelona de 2007 a 2024

Introducció

> De la població total de Catalunya, gairebé la meitat ha vingut a amuntegar-se a Barcelona. Obrant com un xuclador, la capital ha anat absorbint la saba de totes les comarques catalanes, deixant escolades les deus que hi brollaven tradicionalment. Per alimentar aqueixa abrusadora foguera s'han apagat innombrables llars que cremaven al lluny, disperses i repartides a la vora del mar, al pla i a la muntanya. I, no tenint-ne encara prou amb la llenya que li aportaven totes les contrades de Catalunya, Barcelona ha devorat una veritable allau d'energies vingudes d'altres terres ibèriques. La resultant d'aquesta absorció monstruosa ha estat un agombolament excessiu, barroer, i una confusió destructora. Barcelona ha perdut, en cinquanta anys de vertiginosa creixença, el caràcter i la fisonomia tradicionals de la seva catalanitat. Avui no hi ha en tot Catalunya, malgrat les aparences capitalícies, res que sigui tan poc català com Barcelona.
>
> Agustí Calvet [Gaziel], 1923

L'animositat contra la ciutat de Barcelona, en favor d'una Catalunya aparentment amenaçada, sobretot per l'ampliació de la conca demogràfica més enllà dels confins del Principat, és servida per un vocabulari que enfosqueix la descripció del modern procés de reorganització territorial: xuclar, devorar, monstruositat, barroeria, destrucció... Sembla una paradoxal reacció burgesa contra l'ambient trasbalsat per les tensions inherents a una revolució industrial conduïda pel mateix grup i desenvolupada a l'empara del liberalisme econòmic, una doctrina tan optimista a llarg termini com insensible a les clivelles socials que la mateixa revolució industrial anava aprofundint dia a dia.

Entre les esperances i els temors que suscitava una transformació amb arrels tan fondes a Barcelona, l'oscil·lant balanç de les opinions es decantà cada cop amb més freqüència i intensitat cap al pessimisme, especialment després de la Setmana Tràgica del 1909. El règim polític que emparava el *laissez-faire* s'anava revelant incapaç de reconduir els brots de violència urbana amb mesures tendents a un reequilibri social que els beneficiaris d'aquella ortodòxia no admetien. Com que no era tan escrupolosament liberal en la pràctica governativa, li restava el recurs a la violència d'estat, més benvista o malvista segons la posició de cadascú, però sempre amb efectes lesius per als drets de les persones.

Pronunciades a l'Ateneu de Girona pel periodista guixolenc Agustí Calvet el dia 26 d'octubre de 1923 en el marc d'una conferència que portava com a títol «Les viles espirituals», les frases transcrites brillen per la voluntat d'estil i per un bon domini dels recursos retòrics més que no pas per l'originalitat. No és difícil de trobar-ne antecedents. El poeta belga Émile Verhaeren havia introduït la imatge de la ciutat tentacular en el poemari *Les campagnes hallucinées*, del 1893, desenvolupada en el recull següent, del 1895, titulat justament *Les villes tentaculaires*. Ben aviat, per Tots Sants del mateix any 1893, *L'Avenç* de Jaume Massó i Torrents publicava a Barcelona una reproducció parcial del poema clau, «La ville», presentat amb les paraules següents:

> En *Les campagnes hallucinées*, la ciutat, Londres pod-ser, es presenta com un pop enorme qu·extén per tot arreu els seus tentàculs (carrils, carreteres, telègrafos, etc.); xuclant amb ells per tots cantons la vida dels camps. Aquets apareixen ja com a llogs encantats plens d'al·lucinats i de boigs: la vida sana n'ha desaparegut, restant no més que fantasmes fugents, extravagants, malaltes i criminals de lo qu·un dia vàren ésser els pagesos, els vilatges, les parròquies, etc.

Trenta anys després, el discurs de Gaziel sobre les "viles espirituals", antagòniques de les "villes tentaculaires", apareix com una resposta directa al propòsit de la institució que l'acollia, creada l'any anterior per activar la cultura en una petita ciutat catalana que podia veure's reflectida en la ciutat encantada de Flandes: *Bruges-la-morte*. Així l'anomenava en la seva novel·la del 1892 Georges Rodenbach, un altre membre, juntament amb Maurice Maeterlinck, de la trilogia de literats flamencs francòfons que fou una de les fonts d'inspiració dels modernistes catalans en aquella dècada final del Vuitcents. L'obertura simultània i sense precedents a les molt diverses ofertes literàries i artístiques desplegades en el gran mercat parisenc va produir a Barcelona un moment gloriós. Però la llibertat de recerca intel·lectual i artística de finals del segle XIX s'havia de veure entrebancada una vegada i una altra al llarg del segle XX, posant a prova la capacitat de resiliència de la ciutat.

L'amfitrió d'Agustí Calvet a Girona, un dels admiradors locals del simbolisme que venia del nord, era l'historiador Carles Rahola, director i ànima de l'Ateneu local, que seria destruït sense commiseració, com la vida del seu líder i com tantes altres empreses culturals d'aquest país, arran de la bàrbara irrupció de la dictadura feixista a començament de l'any 1939, una de les onades repressores més ignominioses en la història contemporània d'Espanya.

La intervenció oral de Gaziel, en quatre parts, fou portada pocs dies després a les pàgines de *La Vanguardia* en una traducció castellana que conserva un afalac específic eliminat a la posterior publicació de l'original català. Posant l'exemple d'altres ciutats que també foren petites en altres temps –Atenes, Florència, Venècia, Königsberg i Weimar, ni més ni menys–, el conferenciant distingeix Girona com «una de las más altas y espiritualmente propicias de nuestra tierra» per esdevenir una "vila espiritual", és a dir, «un lugar donde el espíritu puede florecer en paz, dulcemente, sin angustias ni prisas, como una fuente manando a la sombra de un soto escondido». L'arrelament de dos éssers tan excepcionals en la història cultural europea com Kant i Goethe en els de fet provincians recers nòrdics avui ens sembla inqüestionable gràcies a llurs biògrafs. Si oblidem que aquests harmònics encaixos foren fets contingents, Königsberg i Weimar permeten d'imaginar el tipus ideal evocat per Gaziel més que no pas les riques, turbulentes i plurals metròpolis mediterrànies.

Des de mitjan segle XIX, l'intrèpid historiador de la cultura i adversari de tota filosofia de la història Jacob Burckhardt, estudiant els contextos de les més celebrades florides de l'art i el pensament en el passat europeu amb ganes de comprendre-les, ja havia advertit que, físicament grans o petites, les ciutats estat del migdia on es produïen aquelles creacions culturals dignes de veneració eren alhora, en llurs temps daurats, uns hàbitats sacsejats per la violència. Més encara, que el poder era qui emparava i estimulava aquells guanys per a la humanitat, tot i ser maligne per natura, com li bufava a cau d'orella el moralista Friedrich Schlosser, un historiador de filiació il·lustrada que l'havia influït: «die Macht an sich böse ist».

Sens dubte, la senzilla prèdica de Gaziel queia sobre terreny adobat. L'evocació del model de la vila espiritual havia de resultar molt atractiva per als artistes, els escriptors i els intel·lectuals desproveïts d'una plataforma metropolitana. En gran mesura ho havia de ser la designació d'unes quantes poblacions candidates a rebre dins del petit univers català un títol d'honor com aquell. No oblidant tampoc el dret al plaer íntim, s'ho feia venir bé per poder incloure fins i tot el seu poble dins d'un rang de viles subalternes, en l'única referència concreta a l'existència d'una xarxa urbana. Cenyit a l'àmbit específic de l'educació superior i la cultura acadèmica, que probablement li semblava propici a les relacions humanes pacífiques i a una emulació constructiva, el conferenciant associava a les viles catalanes uns destins especials amb inequívoc aroma monacal, posats a tall d'exemple i que no evitaven semblar obvis o, fins i tot, ingenus: «una escola d'arquitectura i arqueologia, a Tarragona; un seminari de grans estudis religiosos, a Vic; un institut històric i paleogràfic, a Girona; una alta escola de geografia comercial i d'exportació, a Reus; una altra d'agricultura i ramaderia, a Lleida; una d'estudis nàutics i oceanografia, a Palma de Mallorca, amb filials a llarg de la nostra costa, a Sant Feliu de Guíxols, al Masnou, a Vilanova».

Ara bé, en intercanvis epistolars amb Rahola previs a l'acte de l'Ateneu, Calvet havia afegit al futur discurs un subtítol que traslluïa una ambició que

ultrapassava les necessitats i les expectatives immediates de l'escenari local: «Projecte panoràmic d'una nova estructura cultural catalana». A *La Vanguardia* encara el va fer volar més amunt. Hi arracona el títol de «Las poblaciones espirituales», reduït a la posició d'insípid rètol de la quarta part, li posa un nou títol general que assumeix els sentiments d'angoixa i d'urgència d'aquell temps, «El salvamento de la cultura», i l'adreça «no solamente a todos los catalanes, sino también a todos los españoles, y aun diría a todos los hombres inteligentes de Europa», perquè «no sería de extrañar que ese tema modestamente apuntado una noche en Gerona, llegase a ser con el tiempo un tema fundamental y universal, algo así como el "tema del siglo"».

Es pot creure en la modèstia inicial del líric conferenciant, però els eixamplaments successius de la seva perspectiva apunten sense embuts a l'ambiciosa i dura contrapartida dels somnis falaguers dedicats als patriotismes locals. El rebuig de la realitat empírica de la ciutat de Barcelona, exclosa fins i tot de funcions d'articulació regional en l'únic rengle que sembla demanar-ne dins la panòplia d'autosuficiències vilatanes, és ben clar malgrat algunes concessions verbals. Si, d'una banda, Gaziel reconeix que «a Barcelona ha de continuar havent-hi el centre de la nostra cultura» i diu que «no es tracta de decapitar la nostra terra», de l'altra afirma, amb un vocabulari gens neutre, que cal «arrencar de la capital única, on es consumeixen en mesquins i ineludibles afanys tants esperits selectes, vinguts de tot Catalunya i fatalment agombolats, i anar-los tornant a les contrades nadiues, repartits en famílies culturals».

La decadència d'Occident li havia de semblar probable a Agustí Calvet, nascut a Sant Feliu de Guíxols el 1887. Amb sis anys, agafat de la mà dels seus pares, «venint de la pau, l'aire lliure i l'alegria de vora mar», va quedar traumatitzat per «l'encongiment i la promiscuïtat d'un pis barceloní, amb celoberts tristos i veïns desconeguts». D'aquest medi hostil, propici als egoistes esbarjos del pare, però no a les innocents llibertats del fill, les primeres fites històriques consignades en els records escrits per Gaziel són l'atemptat contra el capità general de Catalunya Arsenio Martínez Campos per les Festes de la Mercè del 1893 i la bomba del Liceu del 7 de novembre següent. Però a la ratlla del 1923 el sentiment d'urgència reactiva, «Desfem la immensa foguera», es presenta com un ressò del fulgurant èxit editorial alemany *Der Untergang des Abendlandes* d'Oswald Spengler, amb una primera part editada l'any 1918. La segona, apareguda tot just el 1922, és la que conté un capítol específic consagrat a les ciutats i a llur intangible substància espiritual: «Die Seele der Stadt».

Quan Gaziel en va parlar aquell vespre a Girona, el llibre encara no havia estat traslladat al francès, pont lingüístic usual per accedir des d'Espanya

als productes culturals germànics, i ell podia reclamar, amb prou versemblança, que «nosaltres som avui els primers que, passatgerament, enfoquem la llanterna de Spengler damunt la terra catalana». Diguem tot seguit que el profeta del capvespre d'Occident projectava un focus de llum intensa sobre determinats aspectes de la vida històrica d'Europa, deixant, tanmateix, amplíssimes zones de boira espessa a l'entorn.

Tot just acabada la Primera Guerra Mundial, Spengler havia mirat de respondre al sentiment general de pèrdua i desorientació davant un desastre tan gran provocat per causes aparentment tan fútils i atzaroses. Retornava a la filosofia de la història, un exercici especulatiu aleshores menystingut en els cercles de la historiografia universitària, especialment densos i poderosos a Alemanya fins a aquell tombant. Ara bé, l'erudició positivista, que progressa sempre amb parsimònia, no podia aportar a curt termini els arguments consoladors que demanaven unes elits i una societat angoixades per la magnitud de la tragèdia.

Sense els escrúpols que governaven les activitats acadèmiques, i prescindint de tots aquells fets històrics que no encaixaven amb la seva intuïció que les coses anirien malament, el novell filòsof de la història, no sense antecedents de gran prosàpia (inclòs Plató), s'havia llançat a establir correlacions entre moments o processos molt separats en el temps i en l'espai –per exemple, entre la substitució de les decadents "civilitzacions" minoica i romana per les emergents "cultures" micènica i germànica, respectivament– i a dibuixar una "morfologia de la història universal" regida per un imperatiu biològic molt simple: naixement, apogeu, decadència i mort. Essent observable en unes quantes experiències ja tancades, aquest cicle es podia presentar com un model universal i, més concretament, com un pronòstic segur del proper final de la cultura occidental, que hauria arribat al punt d'esgotament de les seves possibilitats.

Certament, el discurs encaixava amb les experiències de la tètrica postguerra. Si més no, posava fi a tots els neguits generats per la incertesa. Ratificava els pitjors presagis, subvertia la vella teoria del progrés i predicava la conformitat amb un destí advers que decretava la inutilitat de qualsevol intent de refer-se.

De les dues nocions centrals del discurs, "cultura" conserva un regust agrari, mentre que "civilització" té una genealogia inequívocament urbana, però Spengler s'estalvia les definicions formals. Segurament les trobava un exercici inútil i fins i tot contraproduent. Deixades de banda les clarificadores regles kantianes, la introducció del famós llibre comença amb una diferenciació confessadament imprecisa entre "cultura" i "civilització" (literalment: «unbestimmten Unterschied») i va esmentant en un ordre aleatori les "cultures" cognoscibles dins el magma històric –la xinesa, l'occidental, l'antiga, la

babilònica, l'egípcia, l'índia, l'àrab, la mexicana– i, curiosament, una sola "civilització": la moderna, europea o occidental. Per això és sorprenent l'afirmació següent: que cada "cultura" té la seva pròpia "civilització". No les presenta com dues nocions d'amplitud diferent relatives a les col·lectivitats humanes i a la seva organització, com a les filosofies de la història derivades de la Il·lustració, que havien posat el concepte de civilització com una versió flexible de la idea més abstracta de progrés. Les disposa en una seqüència "orgànica", un desenvolupament en el temps de perfil tràgic, que porta les societats cultes a degenerar en societats civilitzades de manera inexorable.

No cal pas explorar a fons els ben coneguts fruits d'aquesta subversió conceptual: tot esdevé tan fluid i manejable com li calgui a l'especulador intel·lectual. En abandonar la vida errant dels caçadors amb la revolució neolítica, els agricultors, arrelant a la terra, passen a participar d'una condició vegetal que els situa en una història sense les inquietuds del pas del temps o directament fora de la història. Ara bé, aquest mateix arrelament al lloc, simbolitzat per la casa pagesa, és amplificat amb la creació de la ciutat, ancorada també en un punt concret del territori. Però, d'altra banda, Spengler posa la ciutat com un fenomen primordial, no sols de la història universal, sinó de l'existència humana, «Urphänomen menschlichen Daseins», del qual deriven «els pobles, els Estats, la política i la religió, totes les arts i les ciències». En definitiva, «la història universal és la història de l'home urbà», i «el naixement de l'ànima d'una ciutat és un veritable miracle» que suposa la superació de les identitats individuals per una identitat col·lectiva. La ciutat medieval europea, delimitada per les muralles i conservant encara un lligam significatiu amb la natura que l'envolta i la penetra, presideix la fase ascendent de la cultura occidental. Spengler situa al mateix segle XIX el trencament amb la forma "gòtica" i l'arribada de la "civilització", un estadi que acumula catàstrofes associades a l'engrandiment urbà fins a arribar a la megalòpolis o ciutat mundial, amb la Roma del Baix Imperi com a exemple paradigmàtic, al costat de les més remotes Babilònia o Tenochtitlán.

En aquesta fase, l'individu esdevé un "nòmada intel·lectual" que perd els atributs elementals que són l'arrelament territorial i l'instint de reproducció. Entre els exemples de les causes d'aquesta decadència biològica, Spengler subratlla el tipus femení descrit i exalçat per Ibsen (la simpàtica Nora i l'antipàtica Hedda): la dona que només es pertany a si mateixa i que, a la recerca d'una realització com a persona, oblida la seva funció primordial dins l'espècie. La infertilitat provocada pel capteniment intel·lectual de la parella humana moderna causa una pèrdua constant de població als grans centres urbans, que, per sobreviure i continuar creixent com exigeix la maquinària econòmica moguda pels diners, han de recórrer a aportacions externes fins que van exhaurint les capacitats de la cada vegada menor porció rural de la

societat. Per aquest camí, la civilització occidental, com les altres conegudes, aboca a un final de cicle per extinció dels seus integrants. La minva d'efectius humans ja preocupava els dèspotes il·lustrats, i la nova crida del popular Spengler va contribuir al fort rebrot de la inquietud entre els governs nacionalistes del segle XX, que idearen polítiques demogràfiques per les mateixes raons que al XVIII: per l'afany de poder.

Com molts dels lectors de Spengler, Gaziel no es conformava amb el suposat decret del destí, sinó que se sentia temptat a cercar una escapatòria, si més no per a la menuda Catalunya, on la discreta Barcelona podia ser vista, amb una mica d'imaginació, com una prefiguració o un ingredient de la temible Weltstadt. Com el mestre alemany, s'esgarrifa davant la perspectiva i, buscant solucions ràpides, prescindeix de l'ambivalència de qualsevol acció humana i deixa de banda la dificultat d'emetre judicis històrics inapel·lables. En efecte, els indubtables progressos en les esferes de la ciència i de la tecnologia, aprofitats pels emprenedors, havien estat abans, eren aleshores i són encara la font tant de resultats favorables com de repercussions negatives per a la vida social. Alguns dels testimonis de l'embranzida industrial postnapoleònica, com François Guizot i Jaume Balmes, promotors del concepte de civilització, havien vist amb claredat que la cara dolenta dels avenços era el càstig que sofrien les famílies i els individus arrossegats per les oportunitats del treball fabril i desprotegits en el medi urbà. Convé recordar, tanmateix, que ben sovint els havia expulsat de llurs pobles una economia tant o més injusta que la industrial i que als afectats els apareixia com una misèria suspesa en el temps: tradicional. Davant d'un desbordament ja consumat i irreversible de la capacitat de reposició poblacional a escala catalana, i en absència de canvis significatius en l'estructura de camp i ciutat, no era impensable, però sí impossible, el somni involutiu de Gaziel: «Tornem a encendre arreu, harmoniosament, els vells fogars dispersos».

Tanmateix, potser seguint Spengler, però amb una idea més delimitada d'allò que mereix el nom de "cultura", Gaziel s'havia de sentir menys interessat en la sort de les masses anònimes que en el perill que amenaçava l'etèria "ànima de la ciutat", ignorada pels heteròclits nouvinguts al medi urbà. Malgrat tots els seus temors, ell apreciava la gran ciutat com a espai per a unes elits autòctones lliurades a activitats intel·lectuals o artístiques, no pas alienes, però sí perifèriques al si del complex aparell productiu. Per això podia pensar que, separats d'aquesta maquinària i trasplantats a les "viles espirituals", els membres dels gremis escollits podrien salvar els guanys d'aquell ambient cosmopolita i portar en el futur, o potser ben aviat, la descansada vida dels savis que defugen el brogit mundà. Malgrat les il·lusions que els animen, no és probable que els actuals "nòmades digitals" puguin assolir la pau horaciana tan plenament.

Macrocefàlia és, segons la succinta definició del diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, «grandor excessiva del cap». Hi afegeix un sol exemple d'ús per extensió, que és, justament, «la macrocefàlia barcelonina». Més generosa, María Moliner explica que aquest terme d'etimologia hel·lènica s'ha pogut aplicar en dos sentits figurats, el material, amb referència a «cosas que tienen muy grande la parte que se puede considerar como cabeza», i el no material, amb referència «a colectividades en que hay desproporción entre la parte que dirige o manda y la parte dirigida o que actúa».

Gaziel exercia des del 1919 a *La Vanguardia* com a crític de les mancances i els retards en una actualització urbanística desitjada, i en la sèrie d'articles que va seleccionar i deixar preparats per a una edició en forma de llibre s'hi poden trobar, a més de rampells de nostàlgia per aspectes de la ciutat vuitcentista que anaven desapareixent, uns quants vituperis contra coses desagradables, entre les quals figuren la lletjor indissimulable dels paisatges fabrils heretats i els diversos brots d'allò que considerava noves vulgaritats, incloses les de l'arquitectura modernista. El febrer de 1921 feia una comparació de l'urbanisme de Barcelona i el de Madrid dels temps recents que sorprèn molt si es té en compte el diferent prestigi històric de les dues ciutats en aquest vessant. En efecte, «Hongos y abejas» contraposa les ciutats que, com la catalana, «nacen y crecen desordenadamente, al azar, sin más norma que el ímpetu ciego de vitalidad que las anima, dispersas e informes, como las colonias de hongos», i les que, com la castellana, «se desarrollan de una manera estructural y ponderada, obedeciendo a un instinto de tradición interna, a un plan inteligente y recóndito, como las colmenas de abejas».

El 19 de setembre de 1923 publicava, en canvi, un article titulat «La bicefalia española» on deixava de banda tots els retrets locals i exaltava sense reserves «el vigor, la energía, la vitalidad decisiva e inagotable de nuestra Barcelona moderna». S'hi pot llegir que Barcelona i Madrid són, respectivament, «la capital del dinamismo vivificador y la capital de la inmovilidad corruptora» i que «a Barcelona, para influir en todo el país y transformarlo, le falta la capitalidad de derecho» únicament, perquè la de fet diu que ja la té.

Poques setmanes després, en la conferència gironina del 26 d'octubre de 1923, Gaziel tornava a la visió crítica de Barcelona emprant els símils orgànics, però els presentava com el fruit de l'observació d'un imaginari viatger procedent potser de Sírius o de més enllà, que, a vista d'ocell, o de nau espacial, s'encarrega de transmetre uns judicis que són, naturalment, els de l'escriptor. L'artifici literari ajuda a dissimular les contradiccions directes amb el seu escrit anterior. L'hipotètic alienígena se sorprendria –ens diu– de la desproporció entre la petita, variada i harmoniosa Catalunya i la seva capital, «una clapa fumosa, tota eriçada de xemeneies i de parallamps, on la terra li semblaria coberta d'una crosta aspra, malaltissa, una crosta immensa arrapada a la vora del mar», i arribaria a un diagnòstic greu, amb un petit salt lògic, perquè una cosa és la deformitat d'un element del sistema i una altra que el seu pes sobre el conjunt sigui excessiu:

> Catalunya ha de patir, per força, de macrocefàlia. Aquest cap és massa gros per a un cos tan petit. Els altres membres han de ressentir-se de l'estrall que en l'organisme sencer provoca aquesta capital excessiva. Alerta, catalans! Barcelona és, per a tot Catalunya, un veritable perill.

Evidentment, la condemna de la materialitat de Barcelona és un recurs didàctic, a l'abast dels òrgans sensorials de qualsevol lector, que serveix per impugnar una part més intangible de la realitat urbana, la dimensió social i política.

La lectura de dos discursos tan oposats deguts a un mateix escriptor intel·ligent i en un lapse de temps tan breu proporciona un magnífic exemple de la inconsistència de les metàfores organicistes. El dictamen sobre l'excés, la justesa o la insuficiència d'una ciutat dependria de la dimensió territorial i poblacional de l'entitat dins la qual se suposa que s'ha de cenyir l'actuació dels ciutadans i de les institucions urbanes. En definitiva, Barcelona, que pot semblar massa gran per a l'àmbit català, seria adequada, o si de cas un pèl curta, per projectar-se en l'àmbit espanyol.

Els judicis d'aquesta mena reflecteixen de manera directa o indirecta les inquietuds dels polítics, temorosos pel desenvolupament de les llibertats emparades per l'anonimat en un entorn urbà canviant. A Barcelona, capitans generals i governadors civils tenien encomanat el manteniment d'uns equilibris difícils en una societat dinàmica: garantir la supervivència de la població en primer lloc, afavorir la prosperitat col·lectiva en segon lloc i, sempre, mantenir unes relacions socials pacífiques i conformades amb el poder constituït. Així havia estat sota l'agressiu centralisme estatal espanyol. El segle xx ha estat l'escenari per anar comprovant fins a quin punt la construcció d'una autoritat política autòctona implica la superació d'aquesta inèrcia dels poderosos.

Ni l'àmbit provincial ni el regional ni l'estatal són cap "organisme sencer", i això no canvia per més que se substitueixin els conceptes de província, regió i estat pel de nació, que sembla menys artificial. A banda de llur capacitat de colonitzar l'entorn immediat i de donar forma i orientació a un hinterland més o menys fàcil de dibuixar damunt d'un mapa, per a totes les ciutats són vitals les relacions de col·laboració i competència de llurs ciutadans i institucions amb els d'altres entitats de la mateixa espècie i categoria, més enllà de qualsevol límit administratiu, fisiogràfic o ètnic. I com més grans siguin, més decisiva serà aquesta integració en una xarxa sense fronteres.

El balanç de les interaccions a llarga distància, susceptible de ser alterat a l'alça per accions conscients i encertades o a la baixa per inacció o per

càlculs errats, és el que determina la posició de cada ciutat dins un rànquing dinàmic. Pensant en un horitzó europeu, així ho havien vist els esperançats i inspiradors líders barcelonins que foren l'alcalde Francesc de Paula Rius i Taulet a les dècades de 1870 i 1880 i Enric Prat de la Riba durant la de 1900. A l'arrencada del segle XX, aquest darrer, cap d'un partit emergent, la Lliga Regionalista, predicava que la ciutat havia d'exercir una influència determinant sobre el conjunt de l'Estat i potser més enllà, però, sobretot i com a primera passa, que el govern municipal de la capital catalana havia de servir com a plataforma per edificar un poder polític substancial, d'abast regional i amb finalitat nacionalista.

La Mancomunitat de Catalunya quallada el 1914 fou el primer assaig pràctic d'aquest complex programa. Afirmar la diferència respecte a l'entorn immediat i ampliar alhora l'àmbit territorial del domini rebia abans de la Primera Guerra Mundial el nom d'imperialisme, un terme adequat conceptualment, però potser massa ambiciós o en tot cas prematur aplicat a Catalunya. El segon i, de fet, darrer president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch, saludava el Cap d'Any del 1923 afirmant que la funció de la institució era restablir la unitat de Catalunya i esmenar la suposada injustícia perpetrada per la seva capital envers la resta del país, però admetia de bon grat que la dimensió de Barcelona havia deslliurat el conjunt regional de la dependència espanyola i de la mediocritat provinciana. Aquest ingredient metropolità és el que ha mancat, sense anar més lluny, a les veïnes terres de la llengua d'oc, d'on havia sorgit i on s'editava (en francès) la revista *Le Feu*, subtitulada *Organe du Régionalisme Mediterranéen*. Potser no és casualitat que aquesta publicació fos la destinatària de les reflexions del president de la Mancomunitat sobre el paper positiu de la capital, malgrat tots els inconvenients i més enllà de la voluntat de fomentar un nou equilibri territorial:

> Je ne me plains pas de l'existence de cette ville immense, inquiète, peuplée de plus d'un million d'habitants. Je ne saurais me plaindre de l'existence d'une Barcelone frénétique, nerveuse. Je me demande ce qu'auraient été les catalans sans la ville de Barcelone.

L'afirmació de la ciutat en si mateixa i com a impulsora de la societat i l'economia catalanes ja havia estat la resposta que dos savis, Antoni de Capmany a la segona meitat del segle XVIII i Jaume Balmes a la primera del XIX, havien donat a les enganyoses propostes de descentralització de l'economia regional i d'estímul a les ciutats menors del Principat o de la ruralia imaginades per dos capitans generals, Bernardo O'Connor Phaly el 1773 i Antonio Seoane el 1842, respectivament, arran de dues grans insubordinacions de la societat barcelonina que, coincidents amb sengles onades d'afirmació de l'economia

industrial, havien destorbat els invariables designis unificadors i centralitzadors de la política monàrquica espanyola i que convenia desactivar a qualsevol preu. Després d'aquells antecedents insignes, neguiteja veure que l'himne a la vitalitat barcelonina entonat per Gaziel el 19 de setembre de 1923 acompanya el suport al cop d'estat d'un altre capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera. Sembla una gran anomalia històrica.

Declarat sis dies abans, el 13 de setembre, amb un "manifiesto" que estroncava mig segle d'un règim liberal amb moltes ombres, però també amb unes quantes escletxes de llum, Gaziel assumia el risc d'afirmar que «este movimiento, aunque su trascendencia es nacional, ha sido acuñado incontestablemente en Barcelona», que la reacció vivificadora «ha debido salir, una vez más, de aquí, de la fragua infalible e incansable, de las manos de un no catalán, es cierto, pero de un hombre hondamente influido por la atmosfera de Cataluña», i que «el manifiesto huele a Barcelona de arriba abajo».

La nota oficial del president de la Mancomunitat, publicada aquell dia 19 de setembre en diversos periòdics, entre els quals *La Vanguardia*, era més circumspecta, però també aprovava el cop d'estat. Compartint els criteris del flamant dictador sobre la degeneració del règim constitucional, incapaç, entre altres coses, de gestionar els aguts problemes de criminalitat a la ciutat de Barcelona, fomentats per ideologies extremistes, d'esquerra i de dreta, el comunicat declara que, políticament, «la lucha se establece, pues, entre un hecho extralegal y la corrupción» i que, «en el dilema, optamos por el primero». Les paraules ambigües pronunciades per Primo de Rivera quan necessitava el suport de les forces locals catalanes per anar a Madrid i aconseguir l'aprovació del monarca deixaven un marge per creure que les aspiracions a veure reforçada l'autonomia de Catalunya trobarien satisfacció en el nou règim i que, aleshores, «nuestra adhesión pasaría fácilmente a ser, de la precisa y estricta que tenemos para el poder constituido, a la más íntima y cordial, base de la actividad fecunda con que colaboraríamos a la obra generosa realizada».

Ara bé, a la mateixa pàgina del diari apareixia també, entre altres mesures del nou règim, la directriu del governador civil perquè en els edificis oficials onegés tan sols la bandera espanyola. El ràpid gir del dictador optant per la repressió i, més específicament, contra el reconeixement de la pluralitat nacional dins l'Estat espanyol que invocava Puig i Cadafalch com a marc segur per a l'autonomia catalana dugué el president català a abandonar sense cerimònia el seu càrrec el dia de Sant Esteve, preludi de la supressió de la Mancomunitat de Catalunya, formalitzada el 1925. Així, el sobtat gir spenglerià de Gaziel apareix com la confessió d'una manca d'olfacte polític, d'un gran error no sols individual, sinó també col·lectiu, de tot el moviment catalanista, que hagué d'assumir el cansament social davant de tanta violència als carrers en un context europeu sacsejat per temibles brots revolucionaris

i plegar veles davant una de les respostes contrarevolucionàries que havien de dominar a Espanya i en un bon grapat de països europeus al llarg de les dècades immediates.

Una segona revolució industrial basada en l'electricitat fou el teló de fons de l'auge dels discursos pessimistes sobre el creixement de Barcelona al llarg del primer terç del segle xx. La inquietud era ben comprensible, perquè la ciutat va saltar en aquelles tres dècades des d'una mica més del mig milió de persones fins al milió, mentre que al conjunt regional l'augment es xifrava en un terç de la població. Una migració massiva, sortida principalment de les zones rurals més àrides i més deprimides de l'Espanya mediterrània, atreta per la demanda catalana de mà d'obra barata, compensà el dèficit demogràfic i va fer possible una modernització accelerada de l'economia regional.

Malgrat les admonicions sobre el crepuscle d'Europa, l'esperit "fàustic" de la civilització occidental no sols no afluixava, sinó que, a més, al llarg del segle aniria impregnant les cultures dominants en altres continents. Almenys a curt termini, a Catalunya les observacions empíriques que justificaven les crítiques a la idea de progrés no tenien prou força enfront de l'entusiasme empresarial per les possibilitats d'una font d'energia que augurava la superació d'un dels obstacles crònics per al desenvolupament industrial barceloní. Una cinquantena d'anys després de Spengler, Sidney Pollard, un expert historiador de l'economia britànica, dictaminava que, per a tots els embarcats en el vaixell de la Humanitat avançant a les palpentes enmig de la foscor, la fe en el progrés és una necessitat perquè l'única alternativa possible seria la desesperació absoluta. La data de publicació d'aquesta frase, 1968, potser assenyala un moment crític en la renúncia dels savis a la fonamentació racional de la cèlebre idea.

Vagament encara, però amb un optimisme característic del Vuitcents, el 1867 Ildefons Cerdà havia anunciat com una nova passa en la marxa social cap endavant el coneixement científic sobre l'electricitat. «Pudiendo tener otras muchas aplicaciones hoy todavía desconocidas», l'assenyalava com un dels incentius que l'havien empès ja el 1849 a prendre la decisió de dedicar tots els seus esforços professionals a fer ingressar la ciutat de Barcelona en la modernitat. Les notícies sobre els avenços en aquest camp anaven arribant amb força puntualitat i fins i tot suscitaren aquí assajos pioners en el context europeu. Ara bé, l'impacte significatiu en l'economia catalana no va començar fins a la dècada de 1880 amb la implantació a la ciutat dels primers centres de producció elèctrica, alimentats, això sí, amb el mateix costós carbó importat que dificultava la competitivitat de la producció tèxtil, base tradicional de la riquesa industrial barcelonina. En aquestes condicions, no era clar que la nova energia fos una alternativa avantatjosa ni a la màquina de vapor en el transport terrestre ni al gas en l'enllumenat. L'excepció eren els espais domèstics, on els efectes contaminants de la combustió del gas eren molt més sensibles que a les àmplies naus fabrils i a les vies urbanes.

Després que la demanda hagués anat en augment en els anys que envolten el canvi de segle, satisfeta per empreses amb capital i tecnologia transnacionals, l'impuls definitiu del sector es va produir a partir del 1911 amb l'entrada en escena d'emprenedors com l'estatunidenc Frederick Stark Pearson, que investigaren l'energia dels rius pirinencs i es disposaren a domesticar-la per aportar a la ciutat una electricitat més barata que la produïda amb carbó. Les obres imprescindibles per obrir vies d'accés a la muntanya, aixecar els murs dels embassaments, excavar els canals i les canonades per al transport de l'aigua i edificar les centrals en profit de l'economia barcelonina van fer tangibles, certament, les temibles imatges de la ciutat tentacular.

A partir del 1912, la construcció d'aquestes infraestructures va portar tècnics i mà d'obra al Pallars Jussà, un territori afectat per una forta emigració a causa d'una greu crisi de l'economia agrària que li havia fet perdre un terç de la població entre el 1900 i el 1911. En contrast amb aquesta deriva decadent, de sobte aquelles valls van esdevenir un focus d'activitat renovada. Durant el període més fort de les obres, fins al 1920, el contingent d'immigrants va representar un increment de prop del 80 % respecte a la població total, encara que en la majoria dels casos es tractés d'una afluència temporal i reversible. Les recerques de Xavier Tarraubella sobre l'impacte de les obres a la comarca han subratllat que «va ocasionar el declivi de les bases d'una societat tradicional, arcaica i en bona part autosuficient, i el seu trànsit progressiu cap a les característiques pròpies d'una societat industrial, amb els avantatges i els inconvenients que això suposa».

Entre els beneficis, cal comptar la millora de les comunicacions i del proveïment d'electricitat i d'aigua als pobles de la zona, no sols per al consum directe, sinó també per a la conversió de terres de secà en regadius, o l'aparició del turisme. L'espectacularitat de la natura del Pirineu es combinava amb l'oportunitat d'accedir a «sus pueblecillos antiquísimos, donde reinan todavía las costumbres patriarcales que parecen ya barridas del haz de la tierra», com cantava la revista *Barcelona Atracción* el 1921. La possibilitat d'evadir-se de les prosaiques realitats urbanes, ni que fos temporalment, era una altra faceta de l'apropiació barcelonina del territori, amb un gran futur, com ara sabem.

Una bona part dels inconvenients es van tocar a curt termini. D'una banda, l'apropiació per les companyies de les valls útils a llurs projectes, amb la desaparició de nuclis de població submergits per les aigües i la interrupció dels cursos naturals dels rius, i, d'una altra, els problemes inherents a l'afluència massiva de treballadors. Amb unes empreses despreocupades i unes administracions locals desproveïdes de recursos per fer front a uns problemes

inèdits a la zona, no hi hagué prou previsió a l'hora d'acollir aquests treballadors, ni pel que feia a un allotjament digne i higiènic ni quant al manteniment de l'ordre públic.

Les explotacions mineres a la conca de l'Alt Llobregat, intensificades també amb mà d'obra importada, foren l'escenari d'una revolta el gener de l'any 1932 que suscità brots netament racistes entre intel·lectuals prou rellevants, com Pau Vila o Gabriel Alomar. En aquella hora dramàtica, el primer etiquetava els migrants procedents de les províncies de Múrcia i Almeria com a "neoargàrics", terme amb què al·ludia amb intenció ambigua als fluxos culturals prehistòrics cap al nord associats al nom del jaciment arqueològic almerienc d'El Argar. Per la seva banda, el segon denunciava «els que venen mansois i esdevenen "revolucionarios" [...] i que omplen el tràgic buit interior amb truculències negroides».

L'historiador Josep Termes, que ha recopilat amb fruïció les alertes contra la responsabilitat dels treballadors vinguts de fora en la inclinació del moviment obrer català cap a l'anarquisme, ha associat aquella immigració massiva a «la crisi econòmica de la postguerra» del 1918. Ara bé, en aquells anys el creixement de l'economia catalana fou palès, tot i que mancaren mesures per pal·liar l'augment de les desigualtats socials que ha acompanyat històricament –i ara mateix– totes les fases inicials d'implantació dels grans avenços tecnològics. En qualsevol cas, Termes va considerar desenfocada «l'actitud optimista i integradora que sempre han tingut les esquerres», i posava com a exemple unes paraules de Pere Coromines, pronunciades en el míting de la coalició republicana celebrat l'1 de març de 1914, que recorden lemes assumits pels polítics que arran de la restauració de la democràcia foren encarregats de dirigir Catalunya després de la nova gran onada migratòria del tercer quart del segle XX:

> Al costat dels cinc cents mil barcelonins que són fills de terra catalana, n'hi ha a la nostra ciutat 120 mil que han vingut de fora Catalunya a fecundar nostre país; fer-lo progressar. N'hi ha qui voldria que això fossin dues ciutats enemigues, eternament separades per l'odi. [...] Barcelona és de tots els que treballen per ella i l'estimen.

Com a economista, Pere Coromines no podia pas ignorar que, per tirar endavant una Catalunya amb la natalitat a la baixa, calia recórrer als immigrants i que, per conjurar el perill de la desnacionalització, calia treballar per integrar-los. Buscar aquest equilibri, dificultat per la interferència de la relliscosa creença en les disparitats racials, fou objecte d'atenció especial entre els conreadors de la demografia, una disciplina científica emergent a Catalunya. El 1935, el principal estudiós de la immigració i els seus efectes en la societat catalana, Josep Anton Vandellós, posà al seu llibre més famós un títol que trasllueix encara l'esperit spenglerià incorporat als debats catalans per Gaziel feia una dècada: *Catalunya, poble decadent*.

En una ressenya del llibre, un parell de mesos abans de l'esclat de la Guerra Civil, el gran coneixedor del territori Pau Vila deplorava «les conseqüències d'haver-nos volgut "equipar" massa de pressa –o d'haver-nos deixat "equipar"– sense disposar de braços ni de capitals suficients, per la qual cosa homes i diners hagueren de venir de fora». Però, d'altra banda, trobava «improcedent, i injust, el blasme al nostre poble per la minva de la natalitat quan aquesta respon, com a tots els pobles civilitzats, a l'anhel de no sacrificar constantment les mares, pujar millor els fills i elevar el nivell de vida dels homes».

En prologar la reedició de *Catalunya, poble decadent* cinquanta anys més tard, després de la següent gran onada immigratòria, l'historiador Jordi Nadal, sense amagar que es tractava d'un pamflet o d'un libel amb una capa de cientisme, buscava els ponts entre Spengler i Vandellós en les elaboracions teòriques i les polítiques demogràfiques de la Itàlia de Mussolini i en els plantejaments anàlegs que triomfarien a Alemanya amb la caiguda de l'Estat en mans de Hitler. Deia que el llibre de Vandellós «semblava destinat a convertir-se en un veritable *best seller*», però que «la tragèdia de la guerra civil va frustrar aquest destí i va relegar l'obra a un discret segon terme». Ara bé, sempre segons Nadal, «la preocupació que motivà el llibre continua vigent» amb escreix perquè Vandellós el va pensar «en una circumstància en què, amb l'òptica de 1985 almenys, el risc de la desnaturalització no passava de remot».

No cal dir que, passats uns altres quaranta anys, el problema de la immigració, o més ben dit la percepció de la immigració únicament com un problema per a les societats receptores dels fluxos humans, s'ha incrementat amb la volatilització de la idea d'unes conques demogràfiques més o menys tancades i controlables i la creixent heterogeneïtat cultural dels immigrants. A més, arriben ja no sols a la ciutat "macrocèfala", que els pot pair amb més facilitat, sinó també a aquelles viles i pobles que Gaziel podia imaginar incontaminats bé que afectats per l'anèmia i on el xoc quantitatiu és certament fort. Esdevingudes un fenomen a escala planetària, les grans migracions marquen no sols l'agenda política catalana, o l'espanyola, sinó també la de la Unió Europea i la de tots els poders que després de la Segona Guerra Mundial havien volgut oferir als ciutadans, vells i nous, alguna cosa més engrescadora que la repressió.

L'estratègia de les grans celebracions per aconseguir recursos extraordinaris i impulsar canvis globals a través de la millora urbanística fou inaugurada a Barcelona per l'alcalde Rius i Taulet i ha culminat, de moment, en els Jocs Olímpics del 1992. En assumir el llegat de "l'enamorat de Barcelona" que

Prat de la Riba havia invocat durant la campanya de les crucials eleccions municipals del 1901, el cap de la Lliga Regionalista deia que es tractava de «realisar el seu ideal, el seu somni d'una Barcelona gran capital, extesa de riu a riu y desde la serra al mar», mitjançant una nova gran exposició que obtingués efectes positius anàlegs als aconseguits el 1888. L'organitzador de la campanya del partit en la convocatòria municipal del 1905, Puig i Cadafalch, fou l'encarregat de vincular la idea de la mostra amb la substitució del pla urbanístic vigent, l'eixut producte d'Ildefons Cerdà, per un altre que reflectís millor les aspiracions metropolitanes de Barcelona. La resposta al desig dels nous governants locals fou el disseny concretat en dues fases pel jove arquitecte francès Léon Jaussely el 1905-1907. Els membres del consistori encarregats de jutjar-ne l'avantprojecte –el mateix Puig i Francesc Cambó, catalanistes, i Juli Marial, republicà– van triar-lo perquè, entre els treballs presentats, els havia semblat «el más completo, el más bello y el más monumental».

Feia temps que John Ruskin havia predicat que, abans de pensar a introduir o retornar l'art a l'espai urbà, calia atendre necessitats de l'ésser humà tan elementals com l'aigua neta i l'aire fresc, embrutats per la industrialització salvatge. I en aquella fase de la història barcelonina anaven cobrant-ne consciència els mateixos empresaris industrials, que havien d'afrontar la nova revolució tecnològica, amb una font d'energia menys agressiva per al medi ambient urbà que el carbó, i s'obrien a corrents europeus de reforma social aliens a les tradicions acadèmiques.

De fet, el moviment de les Beaux-Arts, que el guanyador del concurs per al pla d'enllaços de l'ampliat terme municipal de Barcelona seguia fil per randa com a alumne obedient, s'havia esforçat a emmascarar els senyals de la veritat maquinista. Aquesta havia lluït a l'Exposició Universal del 1889, commemorativa del centenari de la Revolució Francesa i oberta al reformisme social, però el següent gran certamen parisenc del 1900 havia saludat l'adveniment del nou segle amb una exhibició de pompositat retrospectiva. Com suggereixen les explicacions magistrals de Lewis Mumford, potser cal buscar un significat a aquesta involució de les formes arquitectòniques i urbanístiques en la intenció de satisfer la vanitat d'una certa burgesia amb ínfules aristocràtiques o d'exorcitzar els temors del grup social davant el futur impredictible apel·lant a un estil que, ben rebel i heterodox en origen, havia triomfat després de la mà dels monarques absoluts com a expressió de llur poder: el Barroc com a imatge intemporal de l'ordre.

Com a arquitecte i artista, Puig i Cadafalch estimava que el 1888 havia deixat com a herència l'únic espai urbà monumental de la ciutat moderna, el Saló de Sant Joan presidit per l'Arc de Triomf, i veia el futur certamen a l'entorn d'aquest emplaçament privilegiat i estenent-se cap a la plaça de les

Glòries introduïda per Cerdà i magnificada per Jaussely. Ara bé, les primeres propostes oficials del 1909 traslladaren la futura exposició a l'espai del també inexistent parc al llarg del Besòs, previst per l'enginyer vuitcentista, i treure'l així dels llimbs, seguint igualment les pistes plantades pel novell arquitecte francès. Poc després, però, el tram final de la conca fluvial esdevingué la porta d'entrada de les conduccions elèctriques procedents del Pirineu, de manera que el prosaic ús industrial d'aquest segment del territori metropolità no sols no va retrocedir, sinó que es va consolidar.

Joan Pich i Pon, un despert empresari local impulsor de les aplicacions elèctriques a l'economia urbana, afiliat al partit republicà d'Alejandro Lerroux, fou qui va impulsar la conversió del designi genèric de la Lliga en un projecte d'exposició d'indústries elèctriques, aprovat per una instància internacional a Berlín el 1912 amb data de celebració prevista per al 1915 i que va fer possible, per excepció, una col·laboració entre dues forces durament enfrontades per ideologia però no tant en la visió i la pràctica dels negocis urbans. El mateix Pich i Pon, per la banda dels lerrouxistes, i Francesc Cambó, dels regionalistes, en compartiren el comissariat en bona harmonia.

«Exercir una mena de dictadura edilícia que em permetés, en poc temps, emprendre grans reformes a Barcelona» era l'aspiració de Cambó, segons diu en unes *Memòries* escrites a l'Argentina poc abans del seu traspàs el 1947. Com sol passar en aquest gènere literari, l'autobiografia del famós membre de la Lliga Regionalista tendeix a presentar com a iniciatives o assoliments individuals els afanys compartits llargament i àmpliament amb altres persones i grups socials, estalviant, d'altra banda, la referència «a la col·lusió d'interessos que fa cent anys segurament semblava no sols inevitable sinó la condició mateixa per anar tirant endavant», com ha remarcat Joan Roca a l'hora d'investigar i comprendre unes opcions urbanístiques que, més enllà d'aquella conjuntura, han estat en efecte transcendents per a l'estructuració del centre de la Barcelona del segle xx i mantenen encara en reserva un bon feix d'oportunitats.

Les *Memòries* de Cambó, o la seva desmemòria (voluntària o involuntària, però típica en tot cas del tarannà noucentista), presenten l'alternativa de traslladar l'exposició a l'entorn de Montjuïc, adoptada el 30 d'abril de 1914, d'una manera ben desenfocada, deixant de banda una història llarga i densa amb l'agosarada afirmació que, excepte a ell mateix, «a ningú no se li havia ocorregut convertir en parc la muntanya de Montjuïc».

En veritat, feia dècades que l'Ajuntament de Barcelona impulsava una lluita per anar alliberant tots els espais de Barcelona posats al servei de l'aclaparador control militar establert el 1714. Després del primer triomf civil arran del cop de mà progressista del 1854, que va permetre la demolició de les muralles i el plantejament d'un eixample sense límits, el 1862 començà

el combat per obtenir l'espai ocupat per la Ciutadella i, un cop guanyada aquesta batalla, encapçalada per l'esquerra liberal a la Revolució Gloriosa del 1868, l'objectiu següent fou la muntanya de Montjuïc. El 1872, a la fase ascendent del Sexenni Democràtic, Ildefons Cerdà va dissenyar-ne la urbanització integral, que suprimia les restriccions militars fins als parapets del mateix castell. La involució del 1874 va convertir en paper mullat el projecte, que l'enginyer exposà *in extremis* a l'alcalde nomenat per al trànsit cap a la Restauració borbònica, Rius i Taulet. Tanmateix, amb el llarg i fructífer lideratge d'aquest últim, culminat amb l'Exposició Universal del 1888, arribaren èxits com l'ocupació efectiva i la transformació dels edificis de la plaça d'Armes de la Ciutadella i la demolició parcial de les casernes i els baluards de les Drassanes per obrir la Rambla al mar i deixar lloc a l'emblemàtic monument a Colom. Com a part del mateix impuls de creació d'espais públics de celebració i de lleure, l'arquitecte Josep Amargós va signar el 1887 el primer projecte d'enjardinament dels vessants de Montjuïc aprovat per l'Ajuntament i incorporat tot seguit per l'enginyer Pere Garcia Faria al seu pla de sanejament de la ciutat el 1891. Per això és tan decebedor que, sense fer cap esment d'aquest antecedent, el més específic i el més rellevant, Cambó volgués recordar sols que «per veure si el meu somni era realitzable, vaig comunicar-lo a l'arquitecte Josep Amargós, home intel·ligent i honest que coneixia la muntanya pam a pam per haver intervingut, com a perit, en quasi totes les transaccions que durant més de trenta anys s'havien fet amb terrenys de la muntanya».

Del tot indiscutible és la petjada de Puig i Cadafalch en la configuració urbanística de l'espai triat per al certamen. Des d'abans del 1905, Puig havia emergit com a autor d'un conjunt de projectes arquitectònics a la ciutat que l'acreditaven com un notable artista dotat d'una extensa cultura que li permetia d'aplicar amb mà ferma diferents llenguatges històrics d'acord amb la natura de cada projecte. Per als primers edificis, projectats per a clients particulars, trobava que l'estil gòtic era el més adequat per remarcar les arrels medievals de la societat burgesa i que, deixant al marge l'austeritat de la major part dels exemplars locals preservats, les versions més ornamentades trobades al nord dels Pirineus eren idònies per exalçar aquest grup social i fer honor a la ciutat. A l'hora d'assumir dissenys d'abast més ampli, destinats a donar forma a l'ambició de gran capital, es veia empès a recórrer a una altra font històrica, la reviscolada a França per l'escola Beaux-Arts, amb la grandiloqüència adequada per servir de marc a uns espectacles de llum i color destinats a insuflar entre el públic unes sensacions de felicitat vinculades a l'acceptació dels progressos tècnics.

L'exposició fou ajornada a causa de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, però, preveient que el conflicte acabaria aviat, es va programar per al 1917, amb una ampliació de continguts. No seria sols una exposició monogràfica sobre l'electricitat i les seves aplicacions, sinó també l'ocasió d'exhibir el ventall de produccions espanyoles que mostrés la puixança nacional enmig del desgast bèl·lic a la resta d'Europa i havent-ne tret profit. Tanmateix, l'allargament de la penosa carnisseria i les amenaçadores i en part consumades subversions de l'ordre polític liberal en diversos racons del continent causaren nous retards que deixaren finalment la responsabilitat sobre el projecte barceloní en mans del govern de la dictadura instaurada el setembre de 1923. Aquest govern va rebre com a herència uns treballs urbanístics començats a partir dels dissenys de Puig i Cadafalch, descavalcat alhora de la presidència de la Mancomunitat de Catalunya i de la direcció dels projectes per a l'Exposició Internacional, que se celebrà finalment el 1929, substituint els proscrits missatges catalanistes pels determinats per l'ortodòxia nacionalista de l'Estat espanyol.

Comparant els certàmens del 1888 i del 1929, el dramaturg i novellista Carles Soldevila aventurava en aquell moment que «tot fa creure que les Exposicions i llur èxit són més una conseqüència de la força acumulada per la ciutat que no una causa de llur engrandiment». Els costos de l'enlluernador espectacle de l'Exposició Internacional a l'entorn de Montjuïc, llargament preparada i que al final va coincidir amb el crac borsari de Nova York, eren incomparables amb els de la Universal celebrada a la Ciutadella, plena d'improvisacions i molt més modesta, tot i que en el seu moment havien semblat també exorbitants. La força acumulada potser era anàloga en els dos casos, però l'engrandiment resultant, palpable en tots els ordres arran del 1888, després del 1929 no arrencaria pas amb la mateixa empenta. De fet, deu anys més tard, una Barcelona bombardejada de nou, aquest cop des de l'aire, arribava a un dels moments més durs de la seva llarga història, que posaria altre cop a prova la resiliència de la societat urbana.

En el mateix moment de la inauguració de l'Exposició Internacional, i mirant des del Montjuïc transformat en un jardí, un altre retratista de la societat barcelonina, Josep Maria de Sagarra, entonava en prosa allò que altres grans poetes locals havien versificat, una oda condensada a l'ambivalència i la força indomable de la ciutat:

> L'Exposició és un esforç enlluernant. Ara que la part més bella de tot plegat és allò que es veu precisament enllà de l'Exposició, entre aquestes troballes celestials de fulla verda. És la monstruosa fermentació de boires i de pedra, en un cap al tard del mes de juny, entre calitges i blaus rabiosos, entre xemeneies i teulades, i muntanya i aigua de mar; és això que nosaltres ho anomenem amb el nom simple de Barcelona i que vol dir la raó de tot, la redempció de tot, la gran alegria de tot...

Aurea mediocritas. Buscar l'harmonia social i no sols l'harmonia estètica de la ciutat fou l'objectiu del Museu Social, un instrument del reformisme europeu importat a Barcelona, constituït pocs mesos abans de la Setmana Tràgica a l'empara de l'Ajuntament i la Diputació Provincial i reforçat arran de l'abisme destapat pels fets de juliol de 1909. El secretari del Museu, Cebrià Montoliu, en fou el líder, i ell mateix fou també l'impulsor de la Societat Cívica La Ciutat Jardí, fundada el 1912, per atendre més específicament a les condicions de l'hàbitat urbà.

Aparegut el març de 1914, l'article programàtic del primer número de *Civitas*, òrgan d'aquesta entitat, amb el títol «La ciutat ideal», proposava restaurar el contacte de l'home urbà amb la natura des de la mateixa cèl·lula d'habitació familiar amb la fórmula que es faria popular de "la caseta i l'hortet". N'era autor el capdavanter de la historiografia econòmica a Catalunya Frederic Rahola i Trémols, el qual tenia un càrrec dins l'organigrama inicial i ben fornit de la Societat Cívica, que comptava amb una presència de Josep Puig i Cadafalch, aleshores diputat provincial, que de cap manera es pot considerar anecdòtica. En aquell moment, del grandiloqüent Pla Jaussely en quedava en peu, genèrica i pendent de ser ajustada al coneixement real del territori, la resposta a la demanda que havia justificat la convocatòria del concurs: l'articulació viària entre les diverses peces de l'espai metropolità discernible en haver-se consumat la refosa municipal del 1897.

El discurs inaugural de Rahola ignorava els «dibuxos fantasistes que cautivaren als esperits artístichs», en paraules de l'historiador Francesc Carreras i Candi, que criticava explícitament el Pla Jaussely en nom de les associacions de la propietat immobiliària i palesava que tampoc encaixava amb els interessos industrials ni encara menys amb les capacitats financeres de les administracions municipal, provincial i estatal. Els encarregats d'anar-lo fent aterrar serien els arquitectes Ferran Romeu, guanyador del primer accèssit d'aquell concurs, i Ezequiel Porcel, tècnic municipal, però del pla general que presentaren el 1917 sols van veure aprovades per l'Ajuntament les grans vies d'enllaç i el sistema general de parcs. El conjunt encara semblava massa ambiciós.

A Rahola no li mancava pas l'ambició, però la fonamentava en el reconeixement de la peça principal del patrimoni cultural barceloní en matèria d'urbanisme. En efecte, el seu argument apel·lava a les lliçons centrals de la *Teoría general de la urbanización* d'Ildefons Cerdà, «cuya amplitud de miras ante el porvenir es motivo de asombro». Especialment oportuns li semblaven els estudis teòrics sobre la complementarietat i les diferències funcionals de "vies" i "intervies" i sobre les maneres ben diverses per deixar-les satisfetes, plasmades en el pla del 1859. Entrat el segle xx, l'anunciada revolució dels transports terrestres prenia cos i, per tant, començava a escurçar les distàncies, cosa que permetia d'afluixar la pressió sobre l'hàbitat:

> Por este camino vamos a la Ciudad Ideal, diseminada en amplios espacios libres, donde el hombre posea su hogar íntimo, a la vez aislado y en comunicación, donde pueda substraerse cada día a la agitación de la lucha por la vida y al cansancio del trabajo continuo, viviendo como el campesino en su granja, en el seno de la enorme ciudad compenetrada con el paisaje y con la calma tan codiciada en el torbellino de la vida moderna.

En el cèlebre passatge d'Heròdot que descriu l'extensa ciutat de Babilònia, Oswald Spengler hi trobava un bon exemplar a enquibir en la classe maleïda de les ciutats mundials a punt de patir un col·lapse. A Ildefons Cerdà, en canvi, l'havia fet somiar en una legitimació històrica per superar la ciutat densa i contaminada.

Al Vuitcents, la classe intel·lectual barcelonina, que tenia molt assumida la condició de provinciana, no havia cregut en el pensament urbanístic de l'enginyer Cerdà, tot i que els propietaris dels solars i els inversors immobiliaris anaven demostrant que es podia treure un gran profit particular i col·lectiu de l'estandardització de les construccions dedicades a habitació propiciada per les mides de les illes de l'Eixample. Al Noucents, la propaganda de la Lliga va fomentar més el rebuig social, utilitzant per a les seves finalitats electorals que el pla del 1859 havia estat aprovat pel Govern espanyol, suposadament sempre enemic de Catalunya.

Frederic Rahola, per la seva banda, havia sabut enfrontar-se a la intimidant prosa de qui «no ha alcanzado la resonancia de que es merecedor por el desvío con que generalmente se miran las producciones españolas», tot i que per aquell temps els promotors francesos d'una disciplina urbanística començaven –discretament, això sí– a tenir-lo en compte. Amb la diferenciació entre l'aprofitament gasiu del pla d'eixample i la idea original, posava aquesta de nou en el centre de l'agenda urbanística local –ben raonablement, atesa la vigència legal inalterada de les seves prescripcions formals– i preludiava la completa reivindicació que ha merescut des de la segona meitat del segle xx, també a escala internacional, gràcies, en primer lloc, al progrés en el bagatge cultural i a l'augment de l'autoconfiança de la mateixa classe barcelonina d'intel·lectuals i artistes.

Potser la discriminació de Rahola va dur Puig i Cadafalch a fer concessions a favor de Cerdà i del seu treball a mesura que avançava el segle i anaven quedant enrere els entusiasmes i les consignes que precediren i acompanyaren els primers èxits electorals de la Lliga Regionalista. En la seva condició d'artista, Puig no podia veure amb gust la manca de singularització dels llocs urbans dins el vastíssim espai abastat per l'enginyer, però havia de reconèixer la seva bona intenció i el sacrifici personal no compensat. És probable també que fos sensible a algunes de les oportunitats que li va donar per lluir el seu

propi enginy, dialogant i traient profit de la coerció dels encreuaments entre les línies rectes i els xamfrans de l'Eixample. No en va un dels dissenys volumètrics més inoblidables en aquesta nova part central de la ciutat és la seva Casa de les Punxes. Però una cosa és dotar d'esplendor una peça arquitectònica singular o dissenyar un àmbit físic abastable amb un cop d'ull, un panorama com la falda de la muntanya de Montjuïc, i una altra de ben diferent és fer front al conjunt de necessitats de tota una col·lectivitat amb mètodes artístics.

Nicolau Maria Rubió i Tudurí, arquitecte i funcionari municipal encarregat dels parcs de Barcelona, succeí Cebrià Montoliu a la secretaria de la Societat Cívica La Ciutat Jardí el 1920. A ell es pot atribuir l'autoria d'un document elevat a la Mancomunitat l'octubre d'aquell any. A la vista de l'extensió de «les xarxes de electricitat» i de «com la seva indústria cerca més i més emplaçaments» per tot Catalunya, proposava «considerar que la regió o nació és com una ciutat» i treballar per una «urbanització regional». La incitació arribava amb força oportunitat atesa l'efervescència de construccions de tota mena lligades a l'economia urbana i impulsades per les expectatives de la revolució tecnològica en marxa, però agafava la institució de govern destinatària en ple declivi. Com ha sintetitzat Borja de Riquer, si la formació d'un espai públic a la Barcelona de la darreria del segle XIX fou la base de la democratització del sufragi el 1901 i de la consegüent modernització de la política, la creixent conflictivitat social, molt acusada a partir del 1916, «derivó en un nuevo "divorcio" entre la realidad social barcelonesa y el mundo de la política oficial, crisis que condujo a la salida autoritaria y corporativa de setiembre de 1923».

El mes d'octubre de 1923, coincidint amb l'esmentada conferència d'Agustí Calvet a Girona i enmig del dramàtic esllavissament de la política catalana entre el cop d'estat de Primo de Rivera i la retirada de Puig i Cadafalch, Rubió i Tudurí va trobar oportú –i segurament la intuïció no li fallava– de tornar a centrar l'atenció en Barcelona i publicar un manifest a la revista *Civitas*, que repeteix el títol de Rahola de nou anys abans, «La ciutat ideal», però que s'acull al prestigi de les experiències de Letchworth i Welwyn, èxits ja palpables de la teoria britànica de la Ciutat Jardí:

> Segons ella, l'expansió natural dels nuclis de vida humana que avui són les grans ciutats no deu fer-se per agregació de nous districtes juxtaposats als antics, sinó mitjançant una instal·lació de petites ciutats –ciutats jardins– que, contenint en elles tots els elements de la vida cívica, no ultrapassin les mides –30, 40 i 50 mil habitants– que semblen les convenients perquè la ciutat sigui un organisme complet, però no hipertrofiat. Petites ciutats-satèlits, al volt del gran nucli urbà ja existent, on l'home visqui a curta distància del seu treball, en proximitat del camp, que volta la vila en forma de cintura agrícola. Allí, mitjançant el degut control del preu de la terra, es garantitza a cada família la seva casa i el seu hort, i la vida social pot desenrotllar-se en calma, sense la nirviositat de la gran ciutat, que sols cal visitar rarament, sense estar forçat d'atravessar-la cada dia.

Els motius de preocupació immediats i l'abast i l'orientació concreta de les alternatives proposades per Calvet amb la "vila espiritual" i Rubió amb la "ciutat jardí" en aquell instant perillós de la tardor de l'any 1923 eren diferents. El periodista tractava de salvar la cultura catalana cercant refugi per als seus conreadors a les ciutats menors del Principat, mentre que l'arquitecte seguia el propòsit de millorar l'hàbitat de la majoria social propi de la Societat Cívica. Tanmateix, l'evident proximitat de les idees per fer minvar el pes de Barcelona traslueix la voluntat compartida per tots dos d'acomodar-se al capgirament polític i a allò que es podia esperar d'un dictador.

No tot van ser decepcions en aquesta dura experiència política, o les decepcions no van ser immediates i en tots els aspectes. Perquè Primo de Rivera buscava legitimar la restricció de les llibertats cíviques duent a terme amb agilitat tot un seguit de plans de modernització que el règim de la Restauració no havia estat capaç d'impulsar però sí de plantejar, i el mateix es pot dir d'una part dels projectes de la Mancomunitat. A més de l'impuls a les obres públiques que ja anaven transformant el territori, cal destacar el rellançament dels treballs per a la reforma de l'administració local que feia anys havia presentat Antoni Maura a les Corts. L'Estatut Municipal del 1924 va contribuir a resoldre alguns dels problemes crònics de les grans ciutats, obrint la porta a l'elaboració de cartes municipals adaptades a cada urbs, l'assignació plena de les competències urbanístiques, les facilitats financeres i la flexibilitat en els organigrames, tot i que ajornant *sine die*, això sí, la recuperació de la legitimitat electoral.

El febrer de 1926, Rubió i Tudurí adreçava als lectors de la *Revista de Catalunya* fundada i dirigida per l'actiu resistent Antoni Rovira i Virgili un missatge a favor de «la descentralització o dilució urbana», apel·lant al concepte anglès del «regional planning», equivalent a la «urbanisation régionale» dels francesos. «La multiplicació de centres de vida civil –nuclis ciutadans de creixement limitat– que, per a formar un conjunt orgànic, han d'estar lligats uns amb altres per comunicacions extra-fàcils», seria la base d'un «tractat de pau entre la ciutat i el camp», perquè «en la concepció urbanista actual res no és superior *per se*». Calia evitar una amenaça visible entre Barcelona i Badalona o entre Sabadell i Terrassa que ja era un fet consumat a Bèlgica i Holanda, dos països de dimensió semblant a Catalunya i freqüentment posats com a model, però «on regions senceres han arribat a no ésser ni camp ni ciutat, sinó un híbrid poc simpàtic de ciutat i de camp».

Els mesos d'abril i maig, Rovira i Virgili, sempre buscant energies Catalunya endins, publicava els primers resultats d'una enquesta llançada des de la mateixa revista amb el títol «Per la Catalunya-Ciutat» i amb un esperit que afegia els eslògans de Rubió i Tudurí a les inquietuds d'Agustí Calvet. Uns quants intel·lectuals i artistes de la perifèria regional, mancats de qualsevol poder o responsabilitat, hi feien volar la imaginació buscant la pedra filosofal per afavorir les pràctiques culturals a les ciutats menors de cara al futur sense destruir la funció positiva que en el passat li era reconeguda a la capitalitat barcelonina.

Ara bé, quan el novembre següent Rubió i Tudurí presentava al congrés d'arquitectura i urbanisme celebrat a Madrid una ponència centrada en la lluita per preservar o introduir una proporció d'espais naturals dins el magma urbà, ja no com a complement directe dels habitatges, sinó com a grans espais d'ús col·lectiu, s'agafava amb sentit realista als poders promesos per l'Estatut Municipal. En conseqüència, projectava les reivindicacions i les accions damunt del territori estricte de Barcelona o en una extensió de la ciutat que pogués semblar raonable.

Aquesta extensió fou concretada pel mateix Rubió en la «maqueta de forma pentagonal que representa l'estructura de la més gran Barcelona, amb el pla del Llobregat, la zona del Besòs, part del Vallès, el massís del Tibidabo i el mar» exhibida en el Pavelló de la Ciutat de l'Exposició Internacional del 1929. No és arriscat de vincular la seva condició i vocació d'arquitecte especialitzat en jardins amb el punt clau de la proposta. En l'esmentat diagrama del novembre de 1926, el massís de Collserola apareixia com a «reserva de bosques» tangent a la ciutat, però ara adquireix la categoria de «gran parque central». El «tros de paisatge a l'abast dels milions d'éssers humans que viuran a l'aglomeració que el voltarà» ocupa una proporció prou significativa del futur espai metropolità. Per això la imatge de l'estructura anular resultant pot ser llegida com una immensa ciutat-jardí.

Les valls paral·leles dels rius Besòs i Llobregat, incorporades a la gran urbs, són vistes en esquema per Rubió com «dues línies perpendiculars a la direcció de la doble creixença que Cerdà, amb una força d'esperit excepcional, va encarnar materialment en la Gran Via». Ell mateix la prolonga fins al nucli urbà de Badalona, per un costat, i fins a les platges de Gavà i Castelldefels, per l'altre. Sens dubte, la nova cartografia municipal de Vicenç Martorell va contribuir a revitalitzar la interpretació que l'enginyer vuitcentista havia fet de la ciutat de Barcelona. En qualsevol cas, l'aprofitament intensificat d'aquest traç ordenador del projecte per a l'eixample barceloní a escala metropolitana és un testimoni que l'obra de l'enginyer vuitcentista no havia estat oblidada en cap moment, ni de bon tros, en l'ambient de la Societat Cívica La Ciutat Jardí.

La maqueta era, sens dubte, un instrument de propaganda política municipal, que convisqué al Pavelló de la Ciutat amb unes estampes futuristes, matusseres i incongruents, que suggerien una industrialització agressiva i que sols eren, segons Rubió, «semi-fantasies destinades a ferir la imaginació dels molts, més que no pas la intel·ligència dels pocs». No s'oculta pas la intenció de manipular la sempre temuda però voluble massa social amb aquestes imatges. És una gran pena que els historiadors, professionals o per exercici, no hagin disposat d'un bagatge metodològic específic per enfrontar-se a aquest tipus de font històrica voluntària i poder discriminar no ja entre les utopies i les realitats, sinó entre els projectes reals i els simples enganys que treien el cap a l'entrada del segle xx. I més pena és que els instruments crítics no siguin d'ús universal a aquestes altures del segle xxi.

Val a dir que, en glossar la seva molt meditada maqueta, Rubió no sols evoca la incontrolable megalòpolis, sinó que la legitima:

> La idea de les edificacions que inunden la plana, i pugen rius amunt i, en ésser al Vallès, tornen a inundar la plana, pels dos cantons, venint del Besòs i del Llobregat, i finalment clouen la corona al darrera del Tibidabo, és la naturalitat personificada.

A la sortida dels set anys de dictadura, el març de 1930, Rubió trobava que «els barcelonins, en conjunt, hem tret, a favor de Barcelona, un considerable rendiment de les circumstàncies polítiques *reals* d'aquests últims anys», en termes de grandària i aspecte de la ciutat, i que era l'hora de fer un altre salt endavant, convertint l'organització local en urbanització regional. L'argument de fons era que «Barcelona és un instrument magnífic de la nostra vida col·lectiva, i és un pes que compta, cada cop més decisivament, en la balança de la política espanyola». La conclusió que «hem de fer més perfecte i més feixuc aquest pes» és similar a la d'Oriol Bohigas, que, en previsió del final de la següent dictadura hispànica, proposaria el 1962 densificar la ciutat amb l'agosarada afirmació que «pot arribar a tenir menys importància l'actual higiene de les habitacions que no pas les possibilitats d'exercir en el futur un pes polític definitiu».

Amb l'adveniment de la República i la Generalitat, l'efervescència cultural generalitzada es va fer sentir en l'àmbit de la planificació urbana i territorial. Els arquitectes del GATCPAC, venedors d'una imatge de la modernitat més contundent que no pas la de la Societat Cívica La Ciutat Jardí, i encapçalats per Josep Lluís Sert, van trobar una superior legitimació en la persona del prestigiós i políticament acomodatici Le Corbusier. Malgrat llur retòrica trencadora, van adoptar el dibuix de Rubió per idear i implantar una ciutat de repòs i de vacances a les platges de Castelldefels el 1932 i, tot seguit,

van aprofitar el mateix eix de la Gran Via per dotar d'unitat la problemàtica zonificació del Pla Macià.

Per la seva banda, en la paral·lela concreció del Regional Planning l'any 1932, Rubió no va elevar el to, sinó que el va abaixar, per l'impacte de la depressió econòmica mundial generada pel crac del 1929, i va presentar el nou canvi de rumb en harmonia amb l'ideal de vida adient en una Europa empetitida des de la Primera Guerra Mundial, però no morta encara:

> La crisi mundial torna a fer actuals les idees de moderació en tota cosa: no creiem, doncs, massa en la industrialització furiosa. No volguem donar als transports i a la indústria més del que convé. No els sacrifiquem totalment, ni l'agricultura, ni els boscos, ni els rius. Preparem Catalunya per a una *aurea mediocritas*, que potser serà, en definitiva, la condició més digna i més assenyada dels pobles d'Europa.

S'acostava, potser sense ser-ne conscient, a l'antiquíssim consell de Francesc Eiximenis, vigilant contra la temptació ciutadana de caure en les xarxes de les temeràries empreses dels poderosos del seu temps. Si us plau per força, al llarg del temps que arriba fins a nosaltres, una societat urbana sempre sense poder fer valer el seu pes econòmic, demogràfic i cultural i mantinguda en la perifèria del poder, a diferència d'una capital estatal afavorida per un munt d'agregacions municipals, s'ha hagut de conformar repetidament amb la moderació de les aspiracions d'una "Més Gran Barcelona".

En efecte, passada la gran sotragada de la Guerra Civil i la duríssima dècada del 1940, la prefiguració de la metròpoli presentada el 1929 fou concretada en el Pla Comarcal del 1953, que agrupava vint-i-set termes municipals a l'entorn del focus barceloní. A la dècada següent, amb l'alcalde Josep Maria de Porcioles, que havia obtingut del dictador Franco una Carta Municipal per a una Barcelona novament a l'alça, van prendre cos els estudis per configurar una àrea metropolitana més àmplia, que comprenia els cent seixanta-dos termes municipals del conjunt de les comarques litorals i prelitorals de la província, però l'ambiciós projecte no va poder agafar consistència institucional. I finalment fou l'àrea suggerida per Rubió el 1929 i plasmada legalment el 1953 la que va ser assumida com l'àmbit del Pla General aprovat el 1976 i que continua vigent mig segle més tard. Ara bé, la Corporació Metropolitana que va començar a redreçar l'urbanisme amb aquest instrument fou vista com un perillós contrapoder per la Generalitat recuperada juntament amb la democràcia i consolidada sota el comandament de Jordi Pujol, i fou dissolta el 1987. Per tot això, a hores d'ara és difícil de sobreestimar l'aportació germinal de Nicolau Maria Rubió i Tudurí fa gairebé un segle.

Ordre o cultura. Aquest és el dilema que es va plantejar el president de la Mancomunitat de Catalunya el setembre de 1923, segons la transcripció de les seves declaracions a Josep Pla, aparentment fetes en el curs d'una trobada casual pel carrer, potser arran de la caiguda del dictador el 1930. Segurament no es tracta d'una reproducció textual de les paraules de Puig i Cadafalch, però els comentaristes coincideixen a atorgar credibilitat al testimoni publicat el 1966 pel cèlebre periodista. És probable que les frases telegràfiques que el componen recullin l'estat d'ànim del dirigent en aquell instant decisiu:

> La situació dels últims anys de la Mancomunitat és inseparable de la situació social de Barcelona creada aquests últims anys per falta d'autoritat. La gent s'entrematava pels carrers. Feia caure de vergonya d'ésser català. Tot el món anava ple de la nostra anarquia delirant. La vida de la Mancomunitat anava prenent l'aire irrisori que agafen les coses quan l'ordre públic elemental no és assegurat. Sense aquest ordre, la cultura no té cap interès. Nosaltres creguérem que el capità general resoldria el fenomen d'ordre públic i l'ajudàrem. A Madrid, el rei considerà que una mica de dictadura li resoldria les molèsties de la vida dels partits i les incidències parlamentàries. El capità general cregué que havia d'emprendre aquest camí. La Mancomunitat fou destruïda. Ens equivocàrem.

D'aquestes declaracions, l'afirmació que el govern de la Mancomunitat va ajudar Primo de Rivera és la que més ha neguitejat els historiadors. La documentació aportada pel mateix Puig i Cadafalch a les pàgines de *La Veu de Catalunya* el febrer i març de 1930 abona plenament la síntesi publicada per Josep Pla i potser no cal revisar uns fets històrics ben certificats. Més sorprenent i digna d'atenció és la idea que, sense l'ordre públic elemental assegurat, la cultura no té cap interès. Puig s'havia de referir, evidentment, a la política cultural, no pas a la cultura en termes generals.

Amb Prat de la Riba, els recursos posats a disposició de la Mancomunitat naixent, mentre esperava unes delegacions o transferències estatals que no arribaren mai, foren canalitzats principalment cap a la promoció de la cultura com a base per a la construcció o reconstrucció de la nació catalana. Més enllà de la propaganda de la ideologia d'un partit, al capdavall efímera encara que tingués el suport de l'ortodòxia catòlica, aquesta política va deixar uns fruits duradors en un país assistit gasivament per l'Estat: escoles, biblioteques, museus. I amb Puig i Cadafalch, menys hàbil per al joc polític que el seu predecessor, però amb un sòlid bagatge personal pel que fa a coneixements científics i artístics, la directriu no va perdre gens d'importància enmig d'uns temps cada cop més revoltats. De manera que l'esmentat encadenament de frases, si és que es va produir tal com relata Josep Pla, no pot ser interpretat sinó a la llum del lament que ve a continuació:

> L'obra del senyor Prat de la Riba, que no he fet més que continuar, ha sofert un col·lapse complet. Jo comprenc el dolor dels intel·lectuals. És el meu dolor...

És una manifestació del seu sentit de la responsabilitat davant la dispersió del personal, una petició de perdó adreçada a aquells que havien subjectat llur activitat al programa cultural de la Mancomunitat i havien anat produint tot un ampli ventall d'aportacions a la literatura i a les arts força coherent, endreçat i fins i tot brillant, i que aleshores restaven desprotegits. Però la veritat i la intensitat del seu dolor no són dubtoses. Els passos que va fer en deixar el càrrec de president de la Mancomunitat són una prova eloqüent de la seva passió per la cultura.

Puig va retornar tot seguit als seus estudis historicoarqueològics per dur a terme un extraordinari treball de camp per les terres de bona part d'Europa a la recerca de proves per fonamentar una teoria sobre les arrels de l'arquitectura romànica i per difondre en diversos cenacles acadèmics –en el centre parisenc principalment, però també a Bucarest, Belgrad, el Cambridge de Massachusetts o Nova York– els coneixements atresorats que situaven la Catalunya dels segles x i xi dins del nucli que va crear la cultura cristiana d'Occident: una reivindicació ben important en temps de Spengler. Publicat l'any de la caiguda de Primo de Rivera, *La geografia i els orígens del primer art romànic*, el llibre monumental produït amb aquest esforç erudit, venia a enriquir, certament, la cultura catalana.

És significatiu que el seu autor visqués el procés d'aquells set anys negres com una etapa positiva per al desenvolupament de la seva autèntica vocació i ho declarés sense retrocedir davant les paradoxes implicades:

> És un plaer deixar el luxe i la faramalla del govern i prendre el llibre de notes, el llapis i la cambra fotogràfica: el vespre de l'endemà de Nadal de 1923, tot sol, com un missioner científic, feia cap a Avinyó per a recaptar estudis de la Provença; després, a Tournus, a contemplar el nàrtex romànic que havia estat com isolat durant anys als ulls dels arqueòlegs; després, a la ciutat de Dijon, coberta de neu, per a cercar-hi l'art de la Borgonya, i a París, a la Biblioteca Nacional i a l'arxiu de fotografies de la Col·lecció de Monuments Històrics. No sé què els passa als qui deixen poder i honors polítics. Jo vaig sentir com una lliberació.

Més enllà d'aquesta experiència singular, factible gràcies a la independència econòmica del prestigiós arquitecte, ben actiu encara a Barcelona, l'afluixament de la consigna de buscar a totes passades un ordre i el nou clam en pro de la llibertat individual van afavorir una profitosa diversificació de les apostes artístiques, literàries i científiques.

De fet, aquell ordre sever sols s'havia pogut imaginar recorrent a motlles tradicionals. El noucentisme conduïa les activitats culturals cap a la preparació d'una Catalunya ideal, imitant, per enèsima vegada, el classicisme. Era, sobretot, un recurs per reprimir els elements realistes i naturalistes que, a la darrera dècada del segle xix, havien culminat una obertura ideològica llargament preparada a Barcelona. Explotant idees banals per afavorir el trencament, com l'escaiença d'un canvi de centúria o la lluita entre generacions presentada com un benefici col·lectiu, Eugeni d'Ors dirigia els trets contra els supervivents de l'època anterior, alguns d'ells en plena maduresa durant les primeres dècades del segle xx, per marginar els considerats epígons i per excloure com a germen de dissolució social la denúncia de qualsevol realitat ingrata.

No era pas una lluita entre dues generacions, una d'ancorada en un segle mort i l'altra destinada a experimentar grans novetats. Ni tan sols era un conflicte sorgit feia poc i soluble per llei de vida en un temps breu. De passos vers la modernitat, a la cultura barcelonina se n'havien anat fent des del segle de la Il·lustració, seguint el ritme de la gran renovació social derivada dels canvis en l'economia productiva i de la implantació de la mentalitat i les normes liberals. Una Església a la defensiva, però amb un vincle renovat amb el sistema polític espanyol presidit pels Borbons a partir de la liquidació dels moviments revolucionaris de 1840-1843, va aconseguir amb molta freqüència d'ofegar les iniciatives dels laics. Ara bé, aquests eren els que podien aportar els ferments necessaris per activar la cultura local davant d'uns canvis inevitables a tot Europa que el pur instint de supervivència col·lectiva aconsellava de no ignorar.

El contrast entre les dues opcions és ben palès en l'àmbit de les arts plàstiques. Al llarg del segle xix, el poder eclesiàstic es va esforçar per mantenir la pintura i l'escultura com a arts estrictament consagrades a l'expressió dels sublims missatges del cristianisme i va afavorir a la dècada de 1840 la implantació barcelonina d'una escola de filiació germànica. Eren els natzarens, que buscaven tornar a la puresa de l'art cristià de l'Edat Mitjana, malmès segons ells per les derives paganitzants pròpies dels pobles llatins. Ara bé, entenent que aquesta degradació sols havia fet mal després de Rafael, agafaren aquest pintor com a model, una opció que els va fer ben poc sensibles a les mostres genuïnes de la pintura medieval catalana. Mentrestant, l'afany de millorar la competitivitat dels productes industrials catalans amb un segell de qualitat impulsava les primeres recerques empíriques sobre les arts locals del passat. En aquest ambient, el reconeixement de la plàstica gòtica va començar a fer camí amb investigadors modestos com Josep Puiggarí i Jaume Serra i Gibert o ambiciosos com Salvador Sanpere i Miquel, que va haver d'enfrontar-se a un altre forassenyat embat de l'imperialisme cultural

alemany contrari a la llatinitat i que, tanmateix, el 1906 va produir la visió panoràmica de la pintura quatrecentista catalana que obtingué tot seguit el reconeixement internacional per a una escola fins aleshores ignorada.

Des de molt abans d'aquesta conjuntura efervescent, la crítica artística exercida des de mitjans conservadors anava rebutjant amb puntualitat les tendències que arribaven de la descreguda París. L'afany de modernitat va semblar insuportable quan un pintor amb dots tan reconeguts com el jove Ramon Casas es decidí per retratar la ciutat de Barcelona i aixecar acta de la violència que s'hi exercia. No hi ha res més aclaridor que seguir, des del 1894 fins al 1910, la peripècia callada d'aquest gran artista i la manifesta del fidel intèrpret dels seus quadres, Raimon Casellas. Ell, en nom de tots dos, hagué d'abjurar del bagatge naturalista i sotmetre's als dictats de Prat de la Riba, amb resultats personals desastrosos. Amb més tranquil·litat, el pintor deixà enrere les seves inquietuds socials i sembla que no li va saber greu de substituir-les per «un afany d'accentuar l'aparència ornamental de la vida». En efecte, la primera sèrie de la seva famosa galeria de retrats de catalans cèlebres del seu temps, exhibida el 1899, els presentava amb «un posat com menestral», mentre que els de la segona tongada «afecten un aire més distingit, més selecte, com si aspiressin a pertànyer a una societat humana superior». Suposadament, s'anava produint el «modern enlairament de l'ascensió de Barcelona». Aquestes glosses de Casellas són datades el 20 d'abril de 1909.

El juliol de 1908, és a dir, un any abans de la Setmana Tràgica, el cèlebre poeta Josep Carner era, com Raimon Casellas, un dels encarregats de difondre a través de les pàgines de *La Veu de Catalunya* la consigna que l'art ha de defugir les coses lletges i celebrar la bellesa en la natura i en la vida humana, com abans ho feia amb la divinitat. En la Barcelona posada a les mans dels polítics catalanistes, Carner trobava que «a moltes pobreses d'ahir només hi ha hagut temps de substituir-les per un curiós y pompós nominalisme d'institucions que en realitat són encara inexistents», i per això «la visió de la ciutat és confosa». En conseqüència, davant els exemples recents d'una novel·lística barcelonina, dictaminava: «És possible avuy la novel·la ciutadana com a institució normal, dins la nostra literatura? Jo crech que no encara».

És bo de recordar que, al llarg del segle XIX, en països com França, Rússia, Anglaterra o fins i tot a la mateixa Espanya, la novel·la, normalment al marge de qualsevol voluntarisme institucional, havia estat un bon mètode per aprofundir en el coneixement de la societat, sense excloure, ni de bon tros, la descripció de les misèries i les injustícies de la vida urbana, sinó precisament amb ganes d'afrontar-les de cara. El mètode ha estat modernament reconegut com a molt més efectiu que la historiografia coetània, massa entretinguda amb les èpoques llunyanes i temorosa d'afrontar els temps recents "per manca de perspectiva".

L'opció per desenvolupar una historiografia urbana no era tampoc benvista pels noucentistes, que elevaven la nació a la condició d'únic objecte digne d'atenció per als historiadors catalanistes, seguint les consignes del mestre Antoni Rubió i Lluch. En l'origen de la cadena d'historiadors de Barcelona, els panegírics de la ciutat i de les seves institucions eren el mirall de l'autonomia municipal que es perdria el 1714. La petja d'aquell estil encomiàstic es pot seguir fins entrat el segle XIX a través dels grans llibres d'Antoni de Capmany i d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon, que considerava que escriure la història de Barcelona equivalia ja a explicar la de tot Catalunya.

A partir de la dècada de 1870, amb l'impuls donat a la institució municipal per l'alcalde Rius i Taulet, Salvador Sanpere i Miquel deixà enrere l'antic registre apologètic i començà a aprofundir en els conflictes inherents a la complexitat de la vida de Barcelona i a les lluites a l'entorn del poder, en el si de la mateixa societat urbana i en les relacions d'aquesta societat amb les estructures estatals. El seu continuador en aquesta empresa fou Francesc Carreras i Candi, promotor de les edicions de l'antiga documentació municipal com a regidor de l'Ajuntament de Barcelona el 1892. El seu eruditíssim retrat històric, *Ciutat de Barcelona*, preparat des de la darrera dècada del Vuitcents, fou completat el 1916, en temps de la Mancomunitat. Aleshores, Ferran Valls i Taberner, un dels deixebles més brillants de Rubió i Lluch, el va considerar una obra d'interès menor, merament local, dins d'un comentari que exaltava comparativament els mèrits d'un altre historiador, gran amic de Carreras i sense assoliments personals amb la mateixa projecció.

Malgrat compartir generació i escola amb Valls i Taberner, l'encarregat municipal de promoure els estudis històrics sobre Barcelona entre el 1917 i el 1957, Agustí Duran i Sanpere, no fou pas del mateix parer. En ocasió del centenari del naixement de Carreras i Candi, el 1962, jubilat ell mateix, considerava que Carreras fou la darrera persona capaç d'assumir en solitari la composició d'una història completa de Barcelona i ressaltava el seu tarannà crític:

> Carreras i Candi exposà paladinament allò que creia encertat i allò que considerava errat en la història del govern municipal de Barcelona, sense jutjar per les aparences, sinó analitzant la comptabilitat, posant de manifest l'oblit dels reglaments, i, també, quan s'esqueia, ponderant la significació de les personalitats que romanien fidels a llur missió.

En aquesta prevalença del judici moral, Carreras i Candi es mostrava com un lleial continuador del krausista Salvador Sanpere i Miquel, que havia lluitat el 1890 en pro dels interessos ciutadans contra l'abusiu intent d'un aristòcrata ben relacionat a la cort de Madrid, el marquès d'Ayerbe, d'apropiar-se dels

beneficis obtinguts de la cessió estatal dels terrenys de la Ciutadella a l'Ajuntament de Barcelona. També Carreras va mobilitzar la seva experiència com a estudiós crític de la política municipal del Consell de Cent per fer la dissecció d'una actualitat que no veia pas de color de rosa:

> L'alcalde, representant directe del govern, com executor dels acorts municipals, està facultat per no complimentar-los. Emperò, a cada sessió permet se porten a terme multitut d'ilegalitats de variada transcendència que li seria difícil evitar. Tampoch li és fàcil realisar labor positiva, y si té iniciatives toparà ab la resistència dels regidors, que hi rebutjaran cooperar mentres no·s mostre dúctil a llur voluntat o a la de les persones que·ls dirigeixen dels casinos polítichs estant.

Res de semblant podem trobar a les pàgines de *Barcelona i la seva història*, vasta compilació d'estudis de Duran i Sanpere apareguda entre el 1972 i el 1975. I és bo avui de recordar la diferència entre un règim liberal, encara que estigui en decadència, però en el qual, si més no, es poden denunciar els abusos de poder i les corrupteles, i un règim dictatorial, en el qual cal anar amb compte de no dir res que pugui ofendre els qui no tenen cap fre per a l'exercici del seu poder omnímode. És la diferència entre l'època, tan bescantada, de la Restauració, en què va créixer i madurar Francesc Carreras i Candi, i aquella altra que fou escenari dels treballs d'Agustí Duran i Sanpere la major part del seu temps, el de les avortades promeses del Noucents, ofegades per les dictadures de Miguel Primo de Rivera, primer, i de Francisco Franco, després.

Barcelona, 17 de desembre de 2025